

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 034 культурологія
на здобуття освітнього ступеня магістра культурології

«ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ»

Студент-виконавець:

Карталов Олександр Олександрович
освітній рівень магістр, II курс
спеціальність 034 “Культурологія”
ОНП “Культурологія”

Роботу захищено
з оцінкою _____

Науковий керівник:

Коробко Маргарита Ігорівна
к.ф.н., асистент
кафедри етики, естетики та культурології

Члени комісії:

« ____ » _____ 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	7
1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини.....	7
1.2. Міжнародні та національні правові засади охорони культурної спадщини.....	23
Висновки до 1 розділу.....	34
РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ.....	37
2.1. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини: досягнення та недоліки.....	37
2.2. Технології та методи збереження культурної спадщини в Україні.....	43
Висновки до 2 розділу.....	51
РОЗДІЛ III. ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	55
3.1. Виклики та загрози для культурної спадщини під час збройних конфліктів: міжнародний досвід регулювання.....	55
3.2. Досвід України у збереженні та відновленні культурної спадщини в умовах війни.....	67
Висновки до 3 розділу.....	78
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема збереження культурної спадщини є надзвичайно актуальною у сучасному світі з кількох головних причин. Швидкі та інтенсивні процеси глобалізації загрожують унікальності та різноманітності культурного фонду різних народів. Стандартизація культурних цінностей та масова культура можуть спричинити втрату унікальних традицій, звичаїв і мистецтва, що є невід'ємною частиною культурного надбання людства. Природні катастрофи, війни та інші негативні події можуть призвести до зруйнування або пошкодження культурних пам'яток та артефактів. Це може призвести до невідвратно втрати цінних частин культурної спадщини. Втрата національних культурних цінностей може призвести до втрати унікального культурного різноманіття. Розвиток технологій та зміни у способі життя також можуть спричинити занепад традиційної культури. Так само зростання туризму може створювати певні загрози для культурної спадщини, зокрема перенавантаження місцевих пам'яток та недоцільне використання культурних ресурсів.

Усі ці фактори підкреслюють необхідність ефективних заходів збереження та охорони культурної спадщини для майбутніх поколінь, оскільки поняття культурної спадщини сьогодні включає питання збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності й території.

Ступінь наукової розробленості теми. Питання визначення поняття культурної спадщини, її типології вивчались зарубіжними і вітчизняними вченими. Зокрема, це праці таких науковців, як: Н. Луман, А. Моль, Ю. Габермас, Г. Головіна, Л. Левчук, В. Панченко, К. Поливач, М. Попович, Л. Руденко, В. Шейко та ін. Історико-теоретичні питання українського пам'яткознавства досліджувались у працях В. Акуленка, А. Алексеєва, С. Заремби, Т. Курило, І. Тулянцевої, В. Холодок, Л. Чупрія та ін. Організаційно-правові аспекти державного управління у сфері культурної спадщини досліджували О. Гриценко, Ю. Каплан, О. Малишева, О. Нестуля, В. Потапенко, О. Присяжнюк, В. Солодовник, Ю. Тищенко, та ін. Питання

міжнародної співпраці України у сфері культурної спадщини вивчали Г. Андрес, М. Богуславський, Ю. Древаля, Р. Мнацкян, О. Титова та ін.

Метою дослідження є здійснення філософського аналізу стану, тенденцій, загроз і викликів захисту культурної спадщини в Україні, що конкретизується в таких завданнях:

- розглянути поняття та типологію культурної спадщини;
- проаналізувати міжнародні і національні правові засади охорони культурної спадщини;
- дослідити технології і методи збереження культурної спадщини в Україні;
- визначити виклики і загрози для збереження культурної спадщини під час збройних конфліктів;
- проаналізувати вітчизняний досвід у збереженні та відновленні культурної спадщини.

Об'єктом дослідження виступає культурна спадщина суспільства.

Предметом дослідження є проблема збереження і відновлення культурної спадщини в Україні.

У дослідженні використовувались філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз, синтез, системний аналіз, структурно-функціональний аналіз, діалектичний метод тощо. Важливе місце серед методів відведено компаративному аналізу в дослідженні міжнародного і вітчизняного досвіду збереження культурної спадщини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в здійсненні комплексного філософського аналізу стану, тенденцій, загроз і викликів для збереження культурної спадщини в сучасному українському суспільстві та розкривається в таких теоретичних положеннях:

виявлено, що в сучасному вітчизняному науковому дискурсі існують різні концептуальні підходи до визначення поняття «культурна спадщина». При цьому загальними ключовими рисами в дефініції даного поняття визнаються історична і культурна цінність, успадкованість від попередніх поколінь,

матеріальна і духовна природа. З'ясовано, що на сьогодні культурна спадщина виступає як динамічний і мультифункціональний компонент суспільного розвитку, що впливає на культурну ідентичність, економічне процвітання і духовне збагачення народу. Основними типами культурної спадщини є рухомі та нерухомі, матеріальні та духовні культурні цінності, а також об'єкти світового, національного та місцевого значення. Інкorporація культурної спадщини у суспільне життя здійснюється через систему її охорони, музеєфікації, туристичного використання та культурно-просвітницької діяльності;

обґрунтовано, що в українському законодавстві за роки незалежності сформовано ґрунтовну нормативну базу з охорони культурної спадщини. На основі аналізу стану правового регулювання та державної політики збереження культурної спадщини в Україні з'ясовано, що охорона культурної спадщини визначена одним із пріоритетів державної культурної політики, закріплених у базовому Законі «Про культуру». Водночас спостерігається відсутність послідовної та систематизованої стратегії державних органів у цій сфері, невідповідність управлінських підходів сучасним викликам;

з'ясовано, що як на міжнародному рівні, так і в контексті сучасних українських реалій у процесі збереження культурної спадщини ключову роль продовжує відігравати Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року. Вона запровадила режими загального та спеціального захисту культурних цінностей, заборону їх використання у військових цілях, обов'язки держав із їх збереження в умовах окупації тощо. Водночас практика застосування Конвенції виявила низку недоліків, які були лише частково усунуті Другим протоколом 1999 року. Найбільш проблемним лишається надмірно широке тлумачення концепту "військова необхідність", що фактично дозволяє виправдати руйнування культурних об'єктів майже у будь-яких випадках. Ця вада особливо яскраво проявилась під час збройної агресії РФ проти України;

доведено, що в умовах військової агресії проти України набуває критичного значення створення дієвих механізмів захисту і відродження культурної спадщини, оперативного реагування на наслідки війни та запобігання подальшим руйнуванням. Невідкладними кроками мають стати: системна фіксація пошкоджень та збитків, завданих російською армією культурним цінностям; активізація процесів цифровізації та віртуальної реконструкції втрачених об'єктів; міжнародний розголос злочинів росії проти української культурної спадщини; створення міжнародного компенсаційного фонду для відбудови зруйнованих пам'яток; вдосконалення національного законодавства про охорону культурної спадщини в умовах війни тощо. У довгостроковій перспективі постає завдання системної розбудови правових, інституційних та ресурсних механізмів захисту культурної спадщини в умовах гібридних викликів сучасності.

Теоретико-практичне значення одержаних результатів визначається тим, що отримані результати дають можливість поглибити наявні уявлення про стан і загрози збереження культурної спадщини в сучасному українському суспільстві. Практичне значення полягає в можливості використання теоретичних положень та висновків роботи при розробці й викладанні нормативних курсів та спецкурсів.

Структура та обсяг обумовлені специфікою предмету дослідження, логікою розкриття проблеми, а також метою і завданнями роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг складає 91 сторінок, з яких основний зміст викладений на 77 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини

Загальновідомо, що поняття «культура» похідне від латинського *culture* (обробіток, догляд, розвиток) і спочатку означало у Стародавньому Римі обробіток землі, працю землероба. Один із перших творів, який належав перу античного мислителя Марка Порція Катона, мав назву «Де агрі культура».

Надалі це слово почало вживатися і в іншому, переносному значенні – «освіченість», «вихованість». Видатний римський філософ Цицерон вживає поняття «культура душі». Він вважав, що філософія є «культурою розуму», культурою, оскільки, як і у випадку із землеробством, обробляє розум для його кращого плодоношення. Тут проглядається важлива думка, що культура, з одного боку, є діяльністю із перетворення природи на благо людини (землеробство), а з другого – засобом удосконалення духовних сил людини, її розуму (філософія). Розглядаючи ораторське мистецтво як найбільш повний вияв культури, Цицерон убачав у ній засіб звеличення, самоутвердження людини. Культура розвиває людину, і в цьому полягає її головна функція. Взагалі в античному світі поняття культури більшою мірою вказувало на вміння і майстерність, які виявляє людина у своїй діяльності, а також на процес виховання «культури душі».

Широко вживаним поняття культури стає в епоху Просвітництва, коли культура тлумачиться як породжене людською діяльністю перетворення природи і одночасно як вищий вияв людського буття, пов'язаний передусім із людським духом. Саме у просвітителів XVII ст. з'являється ідея протиставлення «культура – натура», тобто «культура – природа». Поняттям культури позначались у той час всі досягнення духовної діяльності людей, передусім наукові знання, мистецтво, моральна досконалість і все те, що називали тоді освіченістю.

У науковий обіг термін «культура» увійшов з середини XVII ст. Між тим, проблематика, що ним охоплюється, активно аналізувалась такими ранніми мислителями, як Платон та Арістотель, а особливо Марк Порцій Катон, Марк Туллій Ціцерон та низкою інших філософів. Спочатку цей термін пов'язувався з «обробітком землі». Пізніше, в нього вкладали зміст «всього того, що створене людиною на відміну від того, що створене природою». У такому значенні термін «культура» вживається у науковій літературі практично і до наших днів.

Американські культурологи А. Кребер і А. Клакхон нарахували 164 визначення терміну «культура» і понад 100 спроб пояснити культуру теоретично. Через 20 років французький культуролог А. Моль репрезентував вже 250 варіантів визначення цього феномена. Сьогодні їх налічується близько 800! І визначення культури, які пропонуються різноманітними науками, філософія зводить в цілісне її розуміння як продукту діяльності людини по перетворенню природи, створенню «другої природи» – предметів, процесів, відносин речей, духовних цінностей, покликаних служити людині, забезпечувати її життєдіяльність в усіх її матеріальних і духовних вимірах.

У висхідному розумінні, культура представляє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством [34] протягом його історії [20]; історично набутий набір правил усередині соціума [53] для його збереження та гармонії [8] фізичну, політичну та моральну, художньо-естетичну та релігійну, інформаційну та технологічну, культура здоров'я та побутову, за видами – як культура загальна (суспільна), колективу, особистості, групова, молодіжна і т.п. У такому контексті поняття «культура» об'єднує в собі науку [40] (включно з технологіями [55] і освітою [42], мистецтвом [37], літературою [32] та інші галузі), мораль [39], уклад життя [56] та світогляд [52].

Видатний німецький філософ І. Кант трактував культуру як свободу ставити будь-які цілі, осмислювати й творити у відповідності до них нову реальність, спираючись на моральні якості індивіда та людського роду. Г. Гегель презентував культуру як втілення у полотні природи (завдяки

хитрості розуму) «світового духу» – деміургу всього суцього. За К. Марксом, культурою є все те, що створене людиною у процесі перетворення природи.

Досить поширеним у світі науки є розумінні «культури» знаменитим культурологом та філософом О. Шпенглером. В роботі «Присмерк Європи», вчений підкреслює, що культура – це органічна система духовно-соціальних орієнтирів, що мають здебільшого ціннісну основу, завдяки чому вона здатна піднести людину над буденністю. На його думку, кожна культура є унікальною й неповторною. Її своєрідність визначається «душею» – самобутнім генетичним кодом кожної конкретно існуючої культурної форми.

Розвиваючи ці положення, нерідко здійснюючи власні оригінальні узагальнення, західна культурологія представляє широку палітру поглядів та моделей, що дозволяє проникнути у сутність культури, зрозуміти її місце та роль в системі людської життєдіяльності. Так, Е. Кассіер уявляє її як форму розумової діяльності, що спрямована на створення та усвідомлення символічних форм. За Ж. Марієном, основу всього цінного в культурі становить релігія. К. Леві-Стросс вважає головним проявом культури мову, систему знаків, комунікацію, що може бути перекладена й зрозуміла. А. Моль визначає культуру як інтелектуальний аспект штучного середовища, що створюється людиною у процесі її життєдіяльності.

Як бачимо, розбіжність у визначеннях досить значна. Проте не можна не помітити й іншого: концептуальної єдності вчених у розумінні примату духовних начал у культурі над матеріальними, інтерпретації культури як духовної діяльності людей, системи ідей, символів, традицій, типів мислення тощо. На противагу їм філософи та культурологи, які будували свої погляди на світогляді та методології марксизму, підкреслювали роль та значення матеріальних підвалин цього феномена – способу виробництва матеріальних благ (як основних благ культури) та людини, яка є їх основним споживачем. Духовне в культурі, як й у житті, за їх оцінками відіграє вторинну, підпорядковану роль.

Наприкінці XIX – у XX ст. більшість видатних мислителів наголошують

на людинотворчому характері культури. Вона розглядається як прояв особистісної самореалізації людини, вираз її суспільної цінності, творчості, як людський спосіб освоєння світу і життя в ньому, як людська діяльність та її результати, як саморозвиток людини через діяльність.

Окреслюючи поняттям культури в людській історії те, що відрізняє свідому доцільну діяльність людини від діяльності тварин, культуру можна визначити як особливу загальну характеристику людського буття.

Ця особливість насамперед полягає в тому, що під культурою традиційно розуміють сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які виражають рівень його історичного розвитку, втілюються в повсякденній діяльності людини, відображаються в її соціальних, моральних, естетичних та інших характеристиках.

У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства. Вона охоплює собою систему освіти, виховання, духовної творчості, а також діяльність тих установ і організацій, які забезпечують зазначені процеси: школи, вузи, музеї, театри, бібліотеки, інші культурні заклади, творчі спілки тощо. Нарешті, поняттям «культура» часто позначають рівень вихованості й освіченості людини, рівень оволодіння нею тією чи іншою сферою знань та діяльності. У цьому випадку фіксуються якості людини, спосіб її поведінки, ставлення до інших людей, до праці тощо.

Важливим і принциповим питанням розуміння культури є осягнення її сутності як феномена суспільного життя, визнання основним джерелом походження культури суспільно-корисної праці, засобами якої людина перетворює природу і саму себе, утверджує свій власний, відмінний від природи духовно- предметний світ, розгортає в ньому всі свої життєві процеси.

Культурою в такому розумінні вважається все, що створене творчою людською діяльністю людини для людини, для її розвитку, все, що ввійшло у практику як загальнолюдське надбання та сприяє утвердженню і вияву людського в людині і суспільстві. Культура є, таким чином, штучно створеною людиною *другою природою*, своєрідною надбудовою над першою, «живою

природою». Вона є фактично створеним людиною світом.

Таким чином, культура є надбаннями, здобутими людством у процесі його історичного розвитку, а також процесом їх засвоєння і творення нових цінностей для особистості й суспільства. Тобто сукупністю матеріальних і духовних цінностей, а також способів створення, використання їх для подальшого прогресу людства.

Розглядаючи культуру, перш за все, як ціннісний вимір людського життя, ми повинні розуміти, що культура - це конкретна сфера суспільного життя, де зберігається і використовується культурно-історична спадщина, відбувається художня творчість, освіта, виконавство тощо. Культурна спадщина - це матеріалізована історія країни, свідчення її культурного багатства та національної історичної пам'яті. У пам'ятках культурної спадщини закріплюються всі значні події культурного життя людства.

У науковій літературі існує безліч трактувань поняття «культурна спадщина», пов'язаних з термінами «історико-культурна спадщина», «культурно-природна спадщина», «об'єкти культурної спадщини», «історико-культурні ресурси», «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності» та іншими. Така термінологічна розбіжність ускладнює розуміння сутності суспільних і правових відносин у сфері збереження культурної спадщини. Серед дослідників досі немає єдиної думки щодо змісту цього поняття. Найбільш відомими дослідниками у цій сфері є: Н. Луман, А. Моль, Ю. Хабермас, О. Астаф'єва, Т. Берестова, А. Бистрова, Г. Головіна, В. Грачов, А. Кармін, М. Клягін, Б. Мосальов, В. Межуєв, Н. Пługіна, В. Суртаєв, А. Соколов, В. Тріодін, В. Туєв, А. Флієр, В. Шейко та інші.

Відчизняні дослідження сфери культурної спадщини представлені працями: В. Акуленка, А. Алексєєва, С. Заремби, Т. Курило, Т. Каткової, В. Романовського, І. Тулянцєвої, В. Холодок, О. Гриценко, В. Солодовник, О. Нєстуля, О. Малишева, О. Мастєниця, Г. Андрес, М. Богуславський, Ю. Древаль, І. Чернікової, Л. Чупрія, Л. Федорової, Є. Ярошенка та ін.

До XIX століття під поняттям «пам'ятка» розумілися лише музейні експонати. Згодом сформувався розуміння «пам'яток історії та культури», близьке до сучасного, але чіткого визначення ще не існувало. Сучасне бачення охорони культурної спадщини поступово розвивалося - від загальних роздумів про культуру до виокремлення культурної спадщини як самостійного предмета дослідження.

Культурна спадщина включає в себе досягнення суспільства в минулому, сучасності та майбутньому. Матеріальні та нематеріальні результати людської діяльності, що набули культурної цінності в минулому, зберігаються і передаються наступним поколінням.

За словами В. Д. Холодок, обговорення термінологічної бази українського пам'яткознавства активізувалося в 1970-х роках. Особливо гострою була дискусія щодо використання понять «пам'ятник» і «пам'ятка». У 1986 році дослідник С. Кот обґрунтував доцільність застосування саме терміна «пам'ятка історії та культури» як базового. Це поняття за обсягом охоплював і поняття «пам'ятник» у значенні найвизначніших архітектурно-монументальних споруд, створених на честь важливих подій чи видатних осіб [58].

У результаті наукових дискусій остаточно визначилося змістове наповнення термінів «пам'ятник» і «пам'ятка». Пам'ятниками вважаються скульптурні та архітектурні споруди, встановлені на честь певної історичної події або особи, а також надгробки. Своєю чергою, термін «пам'ятка» є значно ширшим, він узагальнює предмети матеріальної та духовної культури, що мають наукову, історичну або мистецьку цінність. Змістовно цей термін також охоплює монументальні пам'ятники, що відповідають зазначеним критеріям.

Терміни «пам'ятка» та «пам'ятка історії та культури» є загальноприйнятими в науковій літературі та зафіксовані в чинному законодавстві України щодо охорони та збереження історико-культурної спадщини. Традиційно під пам'ятками історії та культури розуміють споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу,

розвитком суспільства та держави, а також твори монументального і духовного мистецтва, які мають культурну цінність.

Протягом тривалого часу в українському законодавстві та науковому обігу використовувався термін «пам'ятки історії та культури». Однак після прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» його було замінено на «об'єкти культурної спадщини».

На думку Т. Миронової, пам'ятка передусім спрямована на збереження пам'яті та виключена з активної господарської діяльності. Натомість спадщина - це те, що попередні покоління передали нащадкам не лише для збереження, а й для подальшої інтерпретації та примноження. На противагу статичній категорії «пам'ятка», об'єкт культурної спадщини є динамічною складовою цілісної системи, що розвивається. Відповідно, культурну спадщину необхідно розглядати з позиції її розвитку та включення до «життєвого» середовища, а не лише як статичний елемент.

Тобто, якщо пам'ятка являє собою незмінний об'єкт, то об'єкт культурної спадщини є частиною цілісної, еволюційної системи. Це вимагає підходити до культурної спадщини не лише з точки зору збереження, а й з урахуванням її динамічного включення до сучасного суспільного контексту.

Грунтовне дослідження поняття «культурна спадщина» здійснила К. Поливач, яка систематизувала наявні підходи до вивчення цього питання, виокремивши такі підходи до розуміння даного терміну: генетичний, історичний, географічний, інформаційний, правовий, соціально-економічний, збалансований та гуманітарний. Крім того, дослідниця розглядає культурну спадщину як важливий чинник соціально-економічного розвитку регіонів та запропонувала власні дефініції понять «історико-культурні ресурси», «історико-культурний потенціал», «історико-культурний каркас».

Т. Каткова аналізувала поняття «культурна спадщина» з правової точки зору в контексті міжнародного та українського законодавства. На її думку, у нормативно-правових актах відсутнє єдине розуміння цього поняття, що призводить до його неоднозначності.

Т. Каткова доводить, що культурну спадщину слід трактувати ширше - як природні, природно-антропогенні або створені людиною рухомі та нерухомі об'єкти, що зберегли автентичність і мають антропологічну, археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову або художню цінність [22].

Дослідниця О. Копієвська визначає культурну спадщину як сукупність всіх матеріальних і духовних культурних надбань суспільства, його історичний досвід та соціальний капітал, що зберігаються в арсеналі національної пам'яті. На її думку, культурна спадщина, будучи важливою складовою розвитку будь-якої цивілізації, формує особливий національний менталітет, утворює спадкоємність духовних, моральних, етичних та гуманістичних цінностей [26].

У науковому середовищі домінує підхід, згідно з яким культурна спадщина комплексно охоплює як матеріальні об'єкти, так і нематеріальні культурні цінності. Цієї позиції дотримуємось і ми.

Серед науковців немає консенсусу також щодо співвідношення понять «культурна спадщина» та «культурні цінності». Зокрема, М. Богуславський вважає ці поняття тотожними за змістом [26].

Натомість С. Кот стверджує, що «культурні цінності» є змістовно ширшим концептом порівняно з «культурною спадщиною» [28]. На його думку, культурні цінності охоплюють усі матеріальні та духовні надбання людства - як створені попередніми поколіннями, так і ті, що нині перебувають у процесі творення. Тобто, історична складова є лише частиною змісту поняття «культурні цінності» [28]. Разом з тим С. Кот зазначає, що наявність історичного контексту властиве як «культурним цінностям», так і «культурній спадщині».

Аналіз позицій учених стосовно співвідношення термінів «культурна спадщина» та «культурні цінності» доводить неоднозначність у розумінні змісту цих понять серед науковців. Чимало дослідників вважають поняття «культурні цінності» більш широким, оскільки воно охоплює весь комплекс пам'яток - як рухомих, так і нерухомих. Натомість категорія «культурна

спадщина» переважно стосується нерухомих об'єктів. У вітчизняному законодавстві ці два терміни також розмежовані.

Законом України «Про культуру» визначено понятійно-категоріальний апарат у сфері культури [19]. Зокрема, у дефініції «культура» закріплено поняття «культурна спадщина» та «культурні цінності». «Національне культурне надбання» становить сукупність унікальних культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове значення для формування культурного простору України. До «культурних благ» включено вироби художніх промислів. «Нематеріальна культурна спадщина» визначається як звичаї, форми презентації і самовираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою й історією, формуючи у них почуття самобутності та наступності, а отже, сприяють повазі до культурного розмаїття й творчості людини [19].

Законодавством України розмежовано поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина», які є складовими національного культурного надбання [19]. У визначенні національного культурного надбання ці два поняття виступають його конституюючими елементами.

На нашу думку, «культурну спадщину» та «культурні цінності» не можна вважати тотожними категоріями, адже культурні цінності є складовою ширшого поняття культурної спадщини, яке охоплює як матеріальні (рухомі та нерухомі) об'єкти, так і нематеріальні. Відтак, сучасне розуміння культурної спадщини виходить за межі лише пам'яток культури та історії, включаючи також навколишні природно-культурні територіальні комплекси, сформовані внаслідок взаємодії природи та людської соціокультурної і господарської діяльності. Своєрідним поєднанням природної і культурної спадщини є використання терміна «всесвітня культурна та природна спадщина», що вимагає переходу від охорони окремих пам'яток до комплексного збереження культурної спадщини .

Таким чином, сучасні дискусії серед науковців щодо концептуалізації культурної спадщини демонструють зміщення фокусу з традиційного розуміння культурних артефактів як збережених об'єктів до сприйняття їх як активних учасників соціокультурного та економічного розвитку. Підхід, який розглядає культурну спадщину як стратегічний ресурс, відкриває нові перспективи для розуміння її ролі у суспільстві.

Інноваційне бачення полягає у визначенні культурної спадщини як невід'ємної складової життєвого світу, що взаємодіє з різними аспектами соціального життя. Це включає економічне використання культурних ресурсів, зокрема через туризм та реставрацію, які можуть стимулювати місцеву економіку та створювати нові робочі місця.

Також культурну спадщину слід розглядати як інформаційно-культурний феномен. Цей підхід підкреслює важливість інформаційного аспекту культурної спадщини, де історія та культурні наративи передаються через покоління, стаючи ключовим елементом ідентичності та самосвідомості.

Так само важливо акцентувати увагу на духовних цінностях і традиціях, що є частиною культурної спадщини. Це розуміння підкреслює глибокий зв'язок між культурною спадщиною та духовністю суспільства.

Зазначене формує комплексну картину, в якій культурна спадщина виступає як динамічний і мультифункціональний компонент суспільного розвитку, що впливає на культурну ідентичність, економічне процвітання і духовне збагачення.

Вивчення поняття культурної спадщини з правової точки зору виявляється проблематичним, оскільки багато правових актів не завжди розкривають сутності і змісту понять, обмежуючись лише переліками об'єктів культурної спадщини. Разом з тим у законодавстві міститься чітка класифікація об'єктів культурної спадщини.

Проблема класифікації культурних цінностей залежно від обраних критеріїв привертає увагу багатьох науковців і є предметом дослідження не однієї галузі науки. Наприклад, у своїй кандидатській дисертації О. Коваленко

наводить класифікацію культурних цінностей за такими основними критеріями: формою власності; обмеженням щодо ввезення; сферою регламентації; видами мистецтва; засобами створення; кількістю вимірів; митною вартістю; зоологічні колекції; різноманітні предмети, такі як рідкісні колекції флори й фауни, предмети, пов'язані з історичними подіями, старовинні книги й інші видання, твори живопису, графіки тощо [23 с. 22].

О. Герасименко класифікує культурні цінності відповідно до наступних критеріїв: за складом; за органом управління; за місцем розташування (знаходження); за унікальністю; за терміном експлуатації; за порядком відображення в системі балансових рахунків бухгалтерського обліку [9, с. 8].

В. Поргайло пропонує поділяти культурні цінності на такі основні види. Згідно з першим поділом, культурні цінності можна класифікувати на рухомі та нерухомі. Важливо відзначити, що саме за цим критерієм вони поділяються в окремих міжнародних правових актах. Ця класифікація має велике значення, оскільки обговорювати ввезення, вивезення чи переміщення можливо лише в разі рухомих культурних цінностей [46, С.115-120].

Зазначена класифікація має значення, оскільки вона дозволяє визначати можливість ввезення, вивезення або переміщення культурних цінностей. Однак, як правильно відзначив С. Кот, до таких об'єктів можуть відноситися також відокремлені та переміщені фрагменти нерухомих пам'яток або частини визначних пам'ятних місць, ансамблів або комплексів, які з різних причин пройшли процес трансформації від статусу нерухомого об'єкта до рухомого [28 с. 18].

Вважається, що нерухомими культурними цінностями є ті, що взаємодіють з навколишнім середовищем та відображають єдність з ним. Розподіл речей на рухомі та нерухомі відомий ще з римського приватного права і базується передусім на природних властивостях об'єкта. Нерухомі речі завжди знаходяться в одному й тому самому місці, володіють індивідуальними ознаками та є незамінними. Зазвичай до нерухомості відносять землю, а також

будівлі, споруди та інші об'єкти, що безпосередньо пов'язані з нею та не можуть бути відокремлені.

Рухомими вважаються речі, які можуть вільно переміщуватися в просторі. Серед рухомих культурних цінностей включають такі об'єкти, які можна безперешкодно пересувати, не пошкоджуючи їх зовнішнього вигляду та призначення.

Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей, прийняті ЮНЕСКО, є джерелом вичерпного переліку рухомих культурних цінностей. Вони визначають останні як всі об'єкти, що можуть бути пересувними та виявляють творчість людини або еволюцію природи, маючи при цьому археологічну, історичну, художню, наукову або технічну цінність. Ось деякі категорії рухомих культурних цінностей, які наведені в цих Рекомендаціях:

1) знахідки внаслідок наземних і підводних археологічних досліджень і розкопок;

2) предмети старовини: знаряддя, гончарні вироби, написи, монети, печатки, коштовності, зброя і предмети з поховань, зокрема мумії; елементи історичних пам'яток, що зазнали роздроблення;

3) антропологічні та етнологічні матеріали;

4) історичні цінності, в т. ч. пов'язані з історією природничих наук і техніки, воєнною та суспільною історією, а також із життям народів і національних керівників, мислителів, учених і діячів мистецтва та важливими національними подіями;

5) художні цінності: твори живопису й малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких матеріалів; оригінальні естампи, афіші та фотографії як види оригінальної творчості; оригінальні художні підбірки й монтажні з будь-яких матеріалів; скульптурні твори з будь-яких матеріалів; твори ужиткового мистецтва з таких матеріалів, як скло, кераміка, метал, дерево тощо;

6) манускрипти й інкунабули, кодекси, книги, документи чи видання, що становлять особливий інтерес;

7) предмети, що становлять інтерес з погляду нумізматики (медалі та монети) або філателії;

8) архівні документи, в т. ч. записи текстів, мапи та інші картографічні матеріали, фотографії, кінофільми, звукозаписи та документи, що читаються машинами;

9) меблі, гобелени, килими, костюми й музичні інструменти;

10) зоологічні, ботанічні та геологічні зразки [50].

Поділ культурних цінностей на матеріальні та нематеріальні є важливим економічним критерієм, який відображає різноманітність їх природи та виразності. Матеріальні культурні цінності характеризуються об'єктивною формою вираження та підпадають певним ознакам, які визначають їх приналежність до культурних цінностей.

Такі об'єкти мають фізичну наявність і можуть бути сприйняті через органи чуття. До матеріальних культурних цінностей можуть відноситися різноманітні об'єкти: артефакти, мистецтво, антикваріат, архітектурні споруди, предмети ремесел, колекції музеїв тощо. Їх визначають певні ознаки, такі як вік, вартість, історичне значення, мистецька цінність та інші атрибути.

Цей поділ допомагає у систематизації та управлінні культурними цінностями з економічної точки зору, дозволяючи краще розуміти їхню природу та значення для суспільства.

Питання нематеріальних, або духовних, культурних цінностей викликало дискусії серед науковців, бо їх складно оцінити та виміряти в об'єктивних термінах. Деякі вчені навіть заперечували їх існування.

Однак у 2003 році ситуація кардинально змінилася з прийняттям Конвенції про захист нематеріальної культурної спадщини. Цей міжнародний документ став важливим кроком у визнанні та захисті різноманітних форм нематеріальної культурної спадщини, таких як традиції, звичаї, мови, фольклор, мистецтво виконавства, ремесла та інші аспекти культурного життя, які не мають фізичної форми, але мають велике значення для ідентичності та самосвідомості різних груп та спільнот.

Отже, Конвенція про захист нематеріальної культурної спадщини стала важливим кроком у консолідації підходів до захисту різноманітних проявів культурної спадщини, у тому числі й нематеріальних аспектів, і визнала їх значення для розвитку та збереження культурного різноманіття світу.

Конвенція (Україна приєдналася до неї у 2008 році) про захист нематеріальної культурної спадщини відображає важливість та широкий спектр аспектів, що входять до складу нематеріальної культурної спадщини. Згідно з цим документом, нематеріальна культурна спадщина включає в себе різноманітні аспекти культурного життя, такі як звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти та культурні простори. Ці елементи визнані спільнотами, групами або окремими особами як невід'ємна частина їхньої культурної спадщини.

Особливо важливою є та обставина, що нематеріальна культурна спадщина передається від покоління до покоління, постійно відтворюється та формує почуття самотності та наступності в спільнотах. Це сприяє збереженню культурного різноманіття та розвитку творчості людини.

Важливо відзначити, що нематеріальна культурна спадщина, що визнається в рамках цієї Конвенції, повинна бути сумісною з принципами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також з вимогами сталого розвитку та прав людини, що визначені в міжнародних договорах.

Наприклад, до нематеріальних культурних цінностей України, що визнані ЮНЕСКО, належать «Петриківський розпис, козацькі пісні Дніпропетровщини; у національному переліку знаходяться Косовська мальована кераміка, Кроловецьке переборне ткацтво, пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області» [44].

Поділ культурних цінностей за їх ступенем значущості на світові, національні та місцеві є важливим кроком у їх систематизації та охороні. Культурні цінності світового значення мають універсальний характер і є

свідченням становлення та розвитку людського суспільства. Вони є представниками великих досягнень у галузі культури, історії та природи.

Конвенція про охорону всесвітньої та природної спадщини 1972 року встановила правовий режим для таких культурних цінностей та передбачила створення Міжурядового комітету з охорони визначної культурної і природної спадщини загального значення, відомого як «Комітет всесвітньої спадщини». Цей комітет відповідає за складання, оновлення та публікацію списків всесвітньої спадщини, відомих як «Список всесвітньої спадщини» [25].

Україна також має об'єкти всесвітньої спадщини, що внесені до вказаного списку. Це свідчить про унікальність та важливість цих об'єктів для всього світового співтовариства. Вони зберігаються та охороняються з урахуванням їхньої всесвітньої значущості, яка визначена міжнародними стандартами та нормами. Станом на 2017 рік таких об'єктів було 1073, з них 7 в Україні [51].

Культурні цінності національного значення є ключовими складовими культурної спадщини кожної країни. Це об'єкти, які мають важливе значення для пізнання історії, культури та традицій народу, що населяє певну територію.

В Україні ці культурні цінності, які занесені до Державного реєстру національного культурного надбання, визначаються відповідно до Основ законодавства про культуру. Цей реєстр створений з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури, які мають виняткове історичне, художнє, наукове або інше культурне значення для формування національної самосвідомості та визначення вкладу українського народу у всесвітню культурну спадщину.

Ці культурні цінності національного значення є особливим джерелом гордості і ідентифікації для українського народу, а також важливим ресурсом для збереження та підтримки культурної спадщини країни. Їх охорона та збереження є невід'ємною частиною національної культурної політики і важливим завданням для держави [47].

Культурні цінності місцевого значення відображають важливість та унікальність культурного доробку конкретного регіону чи народності. Ці

об'єкти можуть мати визначне історичне, наукове, художнє значення для обмеженого географічного району або етнічної групи, яка його населяє.

Щоб визначити культурні цінності місцевого значення, використовуються різні критерії, які враховують важливі аспекти культурного та історичного розвитку регіону. Ці критерії включають:

- Вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону.
- Пов'язаність з історичними подіями, віруваннями, життям та діяльністю видатних особистостей конкретного населеного пункту чи регіону.
- Авторство видатних містобудівників, архітекторів або інших митців.
- Статус культурної спадщини національної меншини або регіональної етнічної групи.

Ці культурні цінності відображають багатовимірність культурного доробку кожного регіону та сприяють збереженню і розвитку його унікальності та ідентичності. Охорона та вивчення цих об'єктів є важливим завданням для збереження культурної різноманітності та сприяння культурному розвитку суспільства.

Таким чином, культурні цінності можна систематизувати за різними критеріями, що відображають їхню природу, значення та вплив. Основні види класифікації включають:

1. Залежно від єдності з навколишнім середовищем:
 - Рухомі культурні цінності, які можуть вільно переміщуватися в просторі без пошкодження їхнього зовнішнього вигляду та призначення;
 - Нерухомі культурні цінності, що зберігаються в одному місці та мають стійкі індивідуальні ознаки.
2. Залежно від економічного критерію:
 - Матеріальні культурні цінності, що мають об'єктивну фізичну форму;
 - Нематеріальні (духовні) культурні цінності, які передаються від покоління до покоління та не мають матеріальної форми.

3. За ступенем значущості:

- Цінності світового значення, які мають універсальне значення та свідчать про розвиток людства. Їхній статус і охорона регулюються міжнародними угодами та конвенціями;
- Національні культурні цінності, які відображають історію, традиції та ідентичність конкретної нації чи країни;
- Місцеві культурні цінності, що відображають унікальність та специфіку певного регіону, населеного пункту чи етнічної групи.

Ця класифікація допомагає у кращому розумінні та управлінні культурним доробком суспільства, а також сприяє його збереженню та розвитку.

1.2 Міжнародні та національні правові засади охорони культурної спадщини

Міжнародна спільнота вже з середини 17 століття відчувала потребу в захисті своїх культурних цінностей, а також у існуванні міжнародних законів для цієї мети, спочатку під час війни. Перше законодавче регулювання в європейській країні датується 1666 роком у Швеції, коли був прийнятий такий закон для захисту їхніх національних пам'яток. До кінця 19 століття більшість інших європейських країн послідували цьому прикладу, впровадивши закони для захисту своєї археологічної та історичної спадщини [79, с. 175.].

В Америці у 1863 році «Кодекс Лібера» став першою спробою впровадження правил під час війни для захисту культурних цінностей; він став основою для Брюссельської декларації 1874 року – першої міжнародної кодифікації. Однак вона так і не була прийнята через реакцію Великобританії.

Руйнування, продаж чи викрадення пам'ятників і творів мистецтва традиційно було частиною ідеології війни. Переможці часто були схильні до мародерства і досить часто до знищення національних і культурних символів як способу покарання переможених. Використовуючи в якості основи "Кодекс Лібера" і Брюссельську декларацію, були укладені перші офіційні угоди -

Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років - з таких питань, як захист культурних цінностей. Незважаючи на впровадження цих конкретних положень, захист культурних цінностей ніколи не був забезпечений [75, с. 257 – 262].

Під час двох світових воєн шкода, завдана міжнародній культурній спадщині, була неосяжною. Історичні пам'ятники та храми були зруйновані; книги та рукописи, які зберігалися в бібліотеках, були втрачені, оскільки ці будівлі були спалені; також було втрачено багато інших історичних пам'яток і культурних цінностей.

Культурна спадщина людства, що включає як матеріальні, так і нематеріальні прояви творчого генія різних народів, є безцінним надбанням усього людства. Її збереження, охорона та популяризація мають вирішальне значення для забезпечення сталого розвитку, подолання конфліктів, досягнення міжкультурного взаєморозуміння та реалізації культурних прав кожної людини. Усвідомлення цього спонукало міжнародну спільноту до розбудови цілісної системи правових та інституційних механізмів захисту світової культурної спадщини, що знайшло відображення у низці міжнародних договорів, декларацій та рекомендацій, ухвалених під егідою ЮНЕСКО та інших впливових міжнародних організацій.

Історично міжнародно-правове регулювання охорони культурної спадщини розвивалося поступово, концентруючись спочатку на захисті її матеріальної складової. Першим значним кроком на цьому шляху стало ухвалення у 1954 р. Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Цей договір заборонив військове використання історичних пам'яток, музеїв, бібліотек тощо та зобов'язав сторони конфлікту вживати всіх можливих заходів для їх захисту. У 1970 р. була укладена Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Вона зобов'язала держави-учасниці протидіяти незаконному обігу культурних цінностей шляхом обліку, сертифікації, кримінального переслідування тощо.

Справжнім проривом стало ухвалення у 1972 р. Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [24]. Цей акт запровадив всеохоплюючу міжнародно-правову систему виявлення, документування та збереження видатних культурних і природних пам'яток, що мають виняткову цінність для всього людства. Головним інструментом Конвенції став Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до якого держави-учасниці номінують свої найцінніші об'єкти [84]. Наразі до Списку внесено понад 1000 об'єктів із більш ніж 160 країн світу – від давньоєгипетських пірамід і Великої Китайської стіни до історичних центрів європейських міст і природних заповідників Африки та Азії.

Поряд із розбудовою правових механізмів захисту матеріальної культурної спадщини, наприкінці ХХ ст. дедалі більшої ваги набуває охорона її нематеріальних проявів – усних традицій, фольклору, традиційних ремесел, звичаїв та обрядів тощо. Ці культурні феномени, що передаються від покоління до покоління і постійно відтворюються спільнотами та групами, були визнані невід'ємною частиною культурної спадщини людства, що потребує не менш прискіпливої уваги та захисту, ніж історичні пам'ятки чи твори мистецтва. Адже в умовах стрімкої глобалізації, урбанізації, культурної уніфікації саме нематеріальна спадщина опиняється під загрозою забуття та зникнення.

Важливим концептуальним орієнтиром на шляху утвердження охорони нематеріальної спадщини як пріоритету міжнародного співробітництва стала ухвалена ЮНЕСКО у 2001 р. "Загальна декларація про культурну різноманітність". Вона наголосила на фундаментальному зв'язку між збереженням культурного розмаїття та сталим розвитком людства. Декларація закликає розглядати культурну спадщину в усіх її формах як невичерпне джерело творчості та інновацій, двигун соціально-економічного прогресу, інструмент подолання конфліктів та побудови інклюзивних суспільств [82].

Правовим утіленням цього концептуального підходу стала Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини, ухвалена у 2003 р. [65]. Вона не лише чітко визначила саме поняття нематеріальної спадщини, а

й окреслила широкий спектр заходів, які мають вживати держави для її охорони, як-от: ідентифікація та документування, дослідження, збереження, захист, популяризація, підвищення ролі, передача наступним поколінням. Конвенція також встановила керівні органи та фонди для міжнародного співробітництва у цій сфері, зокрема Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини та Фонд нематеріальної культурної спадщини. Ключовим компонентом імплементації Конвенції став Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, та Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства. До цих списків, що регулярно оновлюються, вже внесено сотні унікальних елементів, що репрезентують культурне багатство народів з усіх континентів - від індонезійського воскового батіку до мексиканської кухні, від киргизького епосу "Манас" до бразильської капоейри.

Звісно, провідну роль у охороні нематеріальної культурної спадщини відіграє ЮНЕСКО, однак до цього долучаються й інші впливові міжнародні інституції відповідно до своєї сфери компетенції. Зокрема, Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) фокусується на питаннях правової охорони традиційних знань, генетичних ресурсів та фольклору від незаконного привласнення та неправомірного використання. З цією метою в рамках ВОІВ діє Міжурядовий комітет з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань та фольклору. Комітет працює над розробкою міжнародно-правового документа, який забезпечив би ефективну охорону цих об'єктів, визнання та винагороду їхніх традиційних носіїв - корінних народів та місцевих громад [36].

Свій внесок у збереження традиційних знань та практик роблять також інші спеціалізовані установи ООН. Так, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) займається питаннями традиційної медицини, напрацьовуючи стандарти її безпечного та ефективного застосування й інтеграції до національних систем охорони здоров'я. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) на основі традиційних агрокультурних практик

розвиває концепцію агробіорізноманіття, що має на меті забезпечити продовольчу безпеку та адаптацію сільського господарства до кліматичних змін.

Зростаючий комерційний попит на культурну спадщину та результуючий незаконний обіг спонукали міжнародну спільноту до вжиття заходів. У 1970 році ЮНЕСКО ухвалила Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Ця Конвенція є найважливішим міжнародно-правовим інструментом, що регулює незаконне переміщення культурної спадщини [66].

Згідно з Конвенцією 1970 року, культурна спадщина кожної держави має бути захищена, проте самі держави визначають, які саме об'єкти підпадають під режим охорони. Конвенція зобов'язує держави-учасниці протидіяти усім формам незаконного імпорту, експорту чи передачі права власності на культурні цінності. Будь-яке переміщення або передача права власності на культурні цінності всупереч її положенням вважається незаконною.

Ключовим елементом Конвенції є режим законного експорту та імпорту, центральною ланкою якого є дозвіл на експорт, що видається державою місцезнаходження культурного об'єкта. Держави мають запровадити відповідний сертифікат, що засвідчує легальність експорту, який має супроводжувати будь-який вивіз культурних цінностей. Експорт без такого сертифіката заборонений. Держави також зобов'язані заборонити імпорт культурних цінностей, викрадених з публічних установ інших держав-учасниць після набрання Конвенцією чинності, та не допускати придбання їхніми музеями та подібними закладами культурних об'єктів, незаконно вивезених з інших держав-учасниць.

Попри ухвалення Конвенції 1970 року, незаконна торгівля культурною спадщиною продовжувала зростати, оголивши її слабкі місця. Одним з найсуттєвіших недоліків стала нерівновага між тягарем зобов'язань для експортуючих, переважно бідних країн, що розвиваються, та обов'язками для імпортуючих держав. Через брак ресурсів експортуючі країни не змогли

виконати конвенційні обов'язки, що підірвало її цілі та застосування [85, с. 239 – 262].

Для підвищення ефективності захисту культурної спадщини ЮНЕСКО ініціювала розробку інструменту, спроможного врегулювати приватно-правові аспекти незаконного обігу культурних цінностей. За цією ініціативою у 1995 році Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА) ухвалив Конвенцію про вкрадені або незаконно вивезені культурні цінності. Вона доповнює Конвенцію ЮНЕСКО 1970 року, розглядаючи культурну спадщину як приватну власність [83].

Конвенція УНІДРУА 1995 року дозволяє вимагати реституції вкрадених культурних об'єктів та повернення незаконно вивезених культурних цінностей. Вона встановлює систему повернення культурної спадщини законному власникові у випадку крадіжки майна або державі експорту у разі незаконного вивезення. Конвенція надає приватним особам пряме право звернення до суду та право на компенсацію. У той час, як Конвенція ЮНЕСКО 1970 року є частиною публічного міжнародного права, Конвенція УНІДРУА 1995 року є переважно приватно-правовим інструментом.

Таким чином, міжнародне право розвинуло цілісну систему правових механізмів для захисту культурної спадщини від незаконного переміщення. Конвенція ЮНЕСКО 1970 року заклала основи цього режиму, зобов'язавши держави протидіяти незаконному обігу культурних цінностей та встановивши правила їх законного експорту-імпорту. Конвенція УНІДРУА 1995 року доповнила цей механізм приватно-правовими інструментами, надавши ефективні засоби повернення вкрадених чи незаконно вивезених культурних об'єктів їхнім власникам. Проте успішна імплементація цих договорів вимагає активних та скоординованих зусиль міжнародної спільноти, відповідних організацій, урядів та громадськості.

Ці міжнародні стандарти та підходи знаходять дедалі ширше відображення у національній правотворчості та політиці держав в галузі культури. У багатьох країнах світу ухвалено спеціальні закони про охорону

нематеріальної культурної спадщини, розроблено та профінансовано державні й регіональні програми її збереження та розвитку, створено відповідні адміністративні органи та експертні установи. Особлива увага приділяється залученню до цих процесів носіїв традиційної культури – місцевих громад, фольклорних колективів, народних майстрів. Поширеною практикою стало складання національних переліків та реєстрів елементів нематеріальної спадщини, як тих, що потребують термінової охорони, так і найяскравіших, репрезентативних її зразків. Активізувалась робота з виявлення, документування та каталогізації усних традицій, ремісничих технік, святково-обрядової культури тощо.

Чимало країн ініціювали масштабні дослідницькі та освітні програми, спрямовані на наукове осмислення феномену нематеріальної спадщини, її історичної еволюції, сучасного стану та перспектив, на підготовку кваліфікованих кадрів у цій галузі. До її популяризації широко залучаються засоби масової інформації, організовуються численні фольклорні фестивалі, мистецькі виставки, конкурси народної творчості. Дедалі більшого значення набуває залучення молоді до вивчення та практикування традиційної культури, передача їй унікальних знань і навичок старшого покоління.

При цьому слід наголосити, що ефективна охорона нематеріальної культурної спадщини неможлива без тісної взаємодії держави та громадянського суспільства. Адже саме у середовищі місцевих спільнот, родин, фольклорних і мистецьких осередків традиційна культура зберігається, відтворюється і розвивається найприроднішим чином. Тож національна політика у цій сфері має спиратися на ініціативу знизу, всіляко підтримувати такі низові, самоврядні інституції як фінансово й організаційно, так і шляхом правового забезпечення їхньої діяльності, захисту прав та інтересів. Лише на таких засадах публічно-приватного партнерства та субсидіарності можна досягти головної мети - живого збереження та передачі прийдешнім поколінням усього багатства нематеріальної культурної спадщини.

Таким чином, міжнародно-правова та інституційна система охорони культурної спадщини постійно вдосконалюється та розширюється, охоплюючи дедалі більше сфер і форм матеріальної та духовної культури народів світу. В її основі - фундаментальне переконання, що культурна різноманітність і творча спадщина людства є невичерпним джерелом соціальних інновацій, двигуном сталого розвитку, запорукою виживання людства перед лицем глобальних викликів сучасності. Й попри всі труднощі й загрози, завдяки зусиллям світової спільноти ця безцінна спадщина буде збережена та примножена.

Охорона культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань державної політики України. Її ефективність значною мірою залежить від якості правового регулювання у цій сфері. Становлення законодавства про охорону культурної спадщини має свою історію і знаходиться на етапі активного розвитку в сучасних умовах.

Важливим кроком у цьому напрямі стало затвердження Кабінетом Міністрів України 23 грудня 2004 р. Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004-2008 рр. [13]. Вона передбачала цілий комплекс заходів, спрямованих на захист, дослідження та популяризацію цього важливого сегменту культурного надбання. Зокрема, програмою передбачалося створення Державного реєстру творів нематеріальної культурної спадщини, який би включав найбільш цінні та автентичні зразки усної народної творчості, традиційних ремесел, обрядів тощо. Для формування цього реєстру мало бути проведено масштабний перепис збирачів фольклору по всій країні.

Значна увага у програмі приділялася регіональному аспекту охорони нематеріальної культурної спадщини. Передбачалося здійснити поглиблене вивчення фольклорно-етнографічних та етнолінгвістичних особливостей окремих регіонів України. Наприклад, на Вінниччині планувалося дослідити специфіку народної культури сіл Борскова, Людавки, Буші. На Запоріжжі програма зосередила увагу на збиранні та вивченні старовинних козацьких обрядів у селах Оріхівського, Токмацького районів, а також побутового

козацького фольклору у селах Веселівського, Кам'янсько-Дніпровського, Пологівського районів.

Програма також акцентувала увагу на дослідженні культурних традицій етнічних меншин. Зокрема, передбачалося вивчення історії та культурної спадщини кримських караїмів та кримчаків [54, с. 58-63].

Для презентації результатів досліджень та популяризації елементів нематеріальної культурної спадщини, програмою було заплановано проведення наукових конференцій, семінарів, фольклорно-мистецьких фестивалів.

З метою методичного забезпечення діяльності з охорони нематеріальної культурної спадщини, на обласні державні адміністрації покладался обов'язок створити при обласних центрах народної творчості спеціальні консультаційні пункти. Вони мали надавати фахову допомогу керівникам фольклорних колективів та дослідникам фольклору.

Подальший розвиток державної політики охорони культурної спадщини знайшов відображення у Концепції державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів, затвердженій Кабінетом Міністрів України у 2006 р. Цей документ заклав підвалини для системної підтримки традиційних ремесел та промислів як важливої складової нематеріальної культурної спадщини України.

Принципово важливе значення мало приєднання України у 2008 р. до Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Верховна Рада України прийняла відповідний закон, який засвідчив прагнення нашої держави забезпечувати охорону нематеріальної культурної спадщини відповідно до міжнародних стандартів. Відтоді представники України беруть активну участь у роботі керівних органів Конвенції, зокрема Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини.

Україна веде роботу з підготовки національних номінацій для включення до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, який формується під егідою ЮНЕСКО. Зокрема, на розгляд Міжурядового комітету було подано номінаційне досьє щодо Національного Сорочинського

ярмарку - унікального явища традиційної культури, яке щорічно відбувається на Полтавщині. Нині українська сторона опрацьовує зауваження експертів до цього досьє. Крім того, ведеться підготовка номінацій щодо внесення до Репрезентативного списку таких елементів як карпатські весілля та наддніпрянські веснянки.

Важливе місце у системі правового забезпечення охорони культурної спадщини посідає Закон України «Про культуру», прийнятий 14 грудня 2010 р. [48]. Він визначає ключові засади державної політики та регулює суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей. Закон наголошує на відповідальності держави за збереження культурного надбання України та покладає саме на органи виконавчої влади повноваження щодо забезпечення охорони культурної спадщини, захисту традиційного характеру середовища, підтримки народних художніх промислів тощо.

Базовим законодавчим актом у сфері охорони культурної спадщини є Закон України «Про охорону культурної спадщини», ухвалений 8 червня 2000 р [49]. Саме він визначає головні принципи та механізми державної політики збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Відповідно до закону, охорона культурної спадщини розглядається як цілісна система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних заходів. Вона включає облік та запобігання руйнуванню об'єктів спадщини, забезпечення їх захисту, належного використання та утримання, проведення необхідних реставраційних і ремонтних робіт, пристосування пам'яток до потреб музейної та туристичної галузей.

Закон категоризує об'єкти культурної спадщини на нерухомі (пам'ятки, ансамблі, визначні місця) та рухомі (предмети, колекції, зібрання). Він встановлює критерії віднесення об'єктів до пам'яток національного чи місцевого значення та порядок їх державної реєстрації. Значна увага приділяється питанням забезпечення належного режиму використання

пам'яток, регулювання будівельної та містобудівної діяльності у їх межах та охоронних зонах.

Також важливим є Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 року, який встановлює правові, організаційні та фінансові засади охорони археологічної спадщини України [49]. Він регулює відносини, пов'язані з проведенням археологічних розвідок, розкопок, інших земляних та підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини. Закон визначає повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо охорони археологічної спадщини. Ним встановлюється порядок надання дозволів на проведення археологічних досліджень та інших робіт, пов'язаних із втручанням в стан археологічних пам'яток. Усі археологічні знахідки, виявлені під час досліджень чи випадково, визнаються державною власністю і підлягають обов'язковій реєстрації.

Дієвим засобом захисту культурної спадщини є встановлена законом юридична відповідальність за правопорушення у цій сфері. Зокрема, Кримінальний кодекс України передбачає сувору відповідальність за умисне знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, незаконне проведення археологічних розвідок і розкопок на пам'ятках археології (ст. 298 КК), знищення, пошкодження чи приховування документів Національного архівного фонду (ст. 298-1 КК), а також контрабанду культурних цінностей (ст. 201 КК) [31].

Підсумовуючи, варто відзначити, що в Україні сформовано доволі ґрунтовну та розгалужену нормативно-правову базу у сфері охорони культурної спадщини. Водночас, динамічні зміни у культурному житті суспільства та нові виклики зумовлюють потребу її подальшого вдосконалення. Зокрема, актуальним є посилення юридичної відповідальності за правопорушення щодо об'єктів культурної спадщини, упорядкування та забезпечення публічного доступу до державних реєстрів пам'яток, удосконалення економічних і фінансових механізмів охорони культурної спадщини, розширення співпраці з міжнародними організаціями у цій сфері.

Важливо також наголосити, що ефективність правових інструментів охорони культурної спадщини значною мірою залежить від рівня правосвідомості та культури суспільства. Тож особливої ваги набувають виховання поваги до історико-культурного надбання, формування розуміння цінності культурної спадщини як основи національної ідентичності та спадкоємності поколінь. Держава і громадянське суспільство мають об'єднати зусилля задля плекання відповідального ставлення до збереження та примноження культурного багатства України.

Висновки до 1 розділу

Неоднозначність у розумінні сутності, змісту і класифікації об'єктів культурної спадщини вказує на потребу у подальших дослідженнях, спрямованих на аналіз та розробку більш точних і вичерпних визначень культурної спадщини. Ці дослідження можуть допомогти у встановленні загальноприйнятих норм та стандартів, які відображатимуть сутність та значення культурної спадщини, забезпечуючи більш ефективний захист і збереження цінних культурних об'єктів для майбутніх поколінь.

Дослідження культурної спадщини показують різноманітність підходів у розумінні цього поняття. Однак, усі вони виокремлюють такі спільні ознаки як: сукупність матеріальних і духовних цінностей чи об'єктів, спадковість, історична пам'ять та зв'язок між минулим і сучасним.

Сучасне розуміння культурної спадщини включає не лише пам'ятки культури та історії, але й навколишнє середовище, унікальні історико-ландшафтні території. Інтеграція об'єктів культурної спадщини в життя сучасного суспільства відбувається через охорону пам'яток, розвиток туризму, створення креативних кластерів на базі об'єктів культурної спадщини та інші механізми.

Охорона культурної спадщини є нагальною потребою людства, адже вона становить фундамент ідентичності народів і джерело їхнього сталого розвитку.

Усвідомлюючи це, міжнародна спільнота розбудувала комплексну систему правових та інституційних механізмів збереження світової культурної спадщини. Її наріжними каменями стали конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. Ці та інші міжнародні угоди зобов'язали держави вживати всіх необхідних заходів для виявлення, документування, дослідження, збереження, захисту і популяризації культурного надбання людства в усьому його матеріальному й духовному розмаїтті.

Конвенції доповнюються цілою низкою рекомендацій та декларацій ЮНЕСКО, що визначають концептуальні засади міжнародної співпраці у царині культурної спадщини. Серед них варто відзначити Загальну декларацію про культурну різноманітність 2001 р., яка наголошує на фундаментальному зв'язку між збереженням культурного розмаїття та сталим розвитком людства. Вагомий внесок у справу охорони культурних надбань також роблять інші міжнародні установи відповідно до своєї компетенції, зокрема Всесвітня організація інтелектуальної власності та спеціалізовані установи ООН.

Положення конвенцій та рекомендацій ЮНЕСКО знайшли широке відображення в національних правових системах. На їхній основі чимало країн ухвалили спеціальні закони про охорону матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, розгорнули відповідні дослідницькі й просвітницькі програми. Найкращі зразки культурного надбання номінуються державами до Списку всесвітньої спадщини та Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Водночас, країни формують національні переліки та реєстри пам'яток і елементів нематеріальної спадщини, що потребують охорони на внутрішньодержавному рівні.

Усе це властиво й Україні, де протягом останніх десятиліть сформовано ґрунтовну законодавчу базу у сфері охорони культурної спадщини. До неї належать закони "Про культуру", "Про охорону культурної спадщини", "Про

охорону археологічної спадщини" та інші нормативно-правові акти. Вони визначають засади державної політики збереження культурної спадщини, повноваження органів влади, права та обов'язки громадян у цій царині. Українське законодавство передбачає низку юридичних, організаційних, фінансових механізмів охорони пам'яток історії та культури. Важливими етапами його розвитку стало затвердження державних програм охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини, підтримки народних художніх промислів, а також приєднання України до Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини.

Попри досягнення міжнародної спільноти та окремих держав, культурна спадщина людства й далі стикається із серйозними загрозами. Серед них – військові конфлікти, стихійні лиха, екологічні проблеми, вандалізм, розкрадання, нерегульована урбанізація. А глобалізаційні процеси та культурна уніфікація ставлять під загрозу збереження самобутності народів, їхніх мов, звичаїв, традиційних знань. Протистояти цим викликам можна лише шляхом тісної взаємодії всіх суб'єктів охорони культурної спадщини – від міжнародних організацій та урядів до місцевих громад і пересічних громадян. Лише поєднання зусиль державного апарату та громадянського суспільства на засадах субсидіарності здатне забезпечити цілісну й ефективну систему захисту світового культурного надбання. А це, своєю чергою, вимагає безперервної правотворчості, вдосконалення економічних механізмів, поширення культурної освіти, утвердження громадянської відповідальності за збереження спадщини.

Розділ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

2.1. Стан та перспективи державної політики у сфері збереження культурної спадщини.

Щодо управління сферою культури, це включає в себе комплекс оперативних заходів з вирішення поточних проблем установ, які створюють актуальні культурні форми. Акцент на управлінських проблемах у маніфестах українських політичних діячів свідчить про недостатнє розуміння культурного чинника у концептуалізації суспільної модернізації. Вчені висвітлюючи багатогранність державної політики у сфері культури, описують її як специфічний вид діяльності, спрямований на регулювання культурного життя з метою впливу на особистість з метою формування її «картини світу» [5, С.123-131].

Дослідження, проведені В. Шейко, підкреслюють, що державна політика у сфері культури залежить від двох ключових умов. По-перше, вона повинна відповідати розвитку культури, урахувувати її природу, основні закономірності та завдання, які перед нею стоять. По-друге, важливий аспект полягає у взаємозв'язку між концепцією розвитку та управлінням у культурі та концепцією становлення нового суспільства, його політичної, економічної та духовної сферами. Вчена також наголошує, що під час формування державної політики у сфері культури надзвичайно важливим є захист інтересів людини, її прав та сприяння реалізації її сутності [60].

О. Батіщева акцентує увагу на проблематиці державної політики у сфері культури, зауважуючи, що в процесі реформ ще не була сформована об'єднувальна соціокультурна ідея. Зростання кризи механізмів відтворення культурних цінностей проявляється у втраті людиною цілеспрямованих орієнтирів для самопізнання і самовизначення, що підсилюється соціальним розшаруванням у суспільстві. За словами вченої, «державна політика у сфері культури – це специфічна діяльність держави, спрямована на реалізацію права

кожного вільного громадянина брати участь у культурному житті суспільства, враховувати культурний аспект у всіх соціально-економічних і технічних проектах, а також збереження та збагачення культурної самобутності народів у контексті культурних обмінів» [2, с. 16].

Згідно з українським вченим І. Дзюбою, предметом державної політики у сфері культури є не лише окремі заклади культури, такі як театри, музеї, бібліотеки та інші, але й усі соціокультурні процеси та взаємодії, що регулюються, пов'язані зі створенням, збереженням, поширенням культурних цінностей, їх сприйняттям, а також організацією дозвілля. Він вважає, що головна мета державної культурної політики незалежної Української держави - сприяти розвитку й самореалізації особистості, гуманізації суспільства, зміцненню й розвитку демократичної України через відродження та створення цілісної національної культури, яка б активно взаємодіяла зі світовим культурним простором, а також через підтримку культурного життя різних національних груп та культурних інтересів громадян України різних національностей [14, с. 33].

Крім того, слід зауважити, що державна політика у сфері культури аналізується сучасними філософами Л. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Д. Кучерюк, як вплив держави на культуру з метою її трансформації або збереження [17]. Основним об'єктом державної культурної політики вони вбачають народ та його загальнонаціональну картину світу, формування якої відбувається протягом тривалого історичного періоду в кожному суспільстві. Умови національної держави вимагають, щоб державна політика у сфері культури була спрямована на підтримку національної картини світу і, через неї, на підтримку єдності нації [17, с. 398].

У своїй роботі "Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти" філософ С. Дрожжина визначає державну політику в соціально-філософському контексті як процес створення умов та регулювання відносин, які формують, характеризують і втілюють культуру на сучасному етапі розвитку певної людської спільноти [15, с. 12].

У контексті нашого дослідження важливим є погляд фахівців у сфері державного управління. Наприклад, В. Карлова розглядає державну політику у сфері культури як діяльність, спрямовану на максимальне забезпечення основної ролі культури у розвитку та самореалізації сутнісних сил людини, збереження національної самобутності народів та підтримку їхньої гідності [21].

У своїй роботі «Культурна політика: концепції й досвід» О. Гриценко посилається на найоб'єктивніше визначення ЮНЕСКО, де державна політика у сфері культури розглядається як комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності та процедур, що забезпечують основу дій держави у сфері культури. Вчений виокремлює три ключові аспекти: по-перше, цілі держави або суспільства, які включають широкий спектр питань, а не обмежуються виключно культурною сферою; по-друге, адміністративні та господарчі можливості державної політики у сфері культури, які залежать від характеру суспільного устрою та стану економіки; по-третє, конкретне визначення «галузі культури» [10, с. 7].

О. Берегова аналізує державну політику у сфері культури як фактор комунікаційних процесів у культурній сфері. Вона вважає, що комунікаційний аспект є істотно новим для державної політики у цій сфері в Україні. Вивчення особливостей та закономірностей комунікаційних взаємодій у сфері культури може бути корисним для підвищення ефективності державної політики у цьому напрямку, а також для зміцнення авторитету та довіри до керівництва у культурній сфері. Це, у кінцевому підсумку, може стати ключем до успішної реформи у галузі культури [3, с.49-50]

Отже, узагальнюючи наведене, державна політика у сфері культури може бути описана як організована діяльність держави, спрямована на створення сприятливих умов для національно-культурного розвитку, задоволення інтелектуальних і духовних потреб людини, збереження культурної спадщини та підтримання єдності нації. У сучасних умовах державна політика в цій сфері вимагає чіткої відповіді стосовно ролі держави у процесах культурного

розвитку. Загальний аналіз наукових досліджень дозволяє виділити три основних підходи до здійснення державної політики у сфері культури: гіперболізаційний, скептичний та трансформаційний [2].

1. Гіперболізаційний підхід (Дж. Дональд, Р. Ашер, М. Едвардс) визначається акцентом на тому, що в умовах глобального капіталізму та поширення нових форм глобальної культури поняття "національна культура" втрачає свою актуальність і не відповідає сучасним соціокультурним реаліям і потребам суспільства. За їхньою думкою, у глобальному діалозі культури збагачуються, а ті культурні форми та елементи, які виявляються неспроможними виконувати свої функції, замінюються новими, більш придатними та корисними. Цей підхід відзначає появу нових "гібридів" культури, які є набагато більш спроможними. Важливим елементом є наголос на зменшенні втручання держави в сферу культури та виокремлення неефективності державного фінансування культурної галузі [2, с. 18].

2. Скептичний підхід (А. Аппадурі, Е. Грін, С. Томпсон) формулюється через такі основні твердження: роль держави в підтримці та стимулюванні розвитку культури в сучасних умовах не зменшується і не зникає; держава повинна активно брати участь у керуванні розвитком культури; важлива протекціоністська політика держави у сфері культури, а також значне збільшення державного фінансування культурної галузі.

3. Трансформаційний підхід (представники: Е. Гідденс, П. Джонс та інші) відзначає падіння ролі національної держави та зростання значення міжнародних та внутрішньодержавних громадських організацій у розвитку національних культур. Вони також наголошують на незбалансованості і асиметрії глобальних інформаційно-комунікаційних і культурних процесів. За цим підходом домінує думка, що лише міжнародні організації в сучасних умовах можуть підтримувати та сприяти розвитку національних культур, а національне законодавство повинне створювати всі умови для взаємопроникнення та взаємодоповнення різних культурних традицій [70].

До сьогоднішнього дня Україна, на жаль, не визначилася з основними принципами державної політики у сфері культури. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів (понад 300 прийнято Верховною Радою), варто відзначити, що така політика не має чіткої спрямованості, а законодавчі ініціативи у багатьох випадках характеризуються неузгодженістю та суперечливістю [12].

У сучасних умовах культура ще не отримала відповідної уваги в державній політиці України, і її значущість поки що недооцінена. Однак для України стає вкрай важливим проведення ефективної культурної політики, базуючись на провідному європейському досвіді. Тому нинішньою проблемою є розробка нової концепції державної культурної політики. Ця концепція має базуватися на таких основних принципах:

- Збереження національної української ідентичності та самобутності.
- Розуміння культури як найважливішого суспільного блага, яке забезпечує добробут кожної людини та запобігає деформації суспільства в цілому.
- Вивчення, узагальнення та систематизація вітчизняного та закордонного досвіду у сфері культурної діяльності.
- Визнання плюралізму як важливої умови для формування та реалізації культурної політики.
- Забезпечення конкурентоспроможності закладів культури на внутрішніх та зовнішніх ринках.
- Активне впровадження інноваційних технологій у сферу культури, зокрема, розвиток культурно-дозвільних видів діяльності та оновлення інфраструктури закладів культури.
- Розроблення чітких критеріїв ефективності культурної політики та системи вимірювання її результатів [60, с. 232].

Під час розроблення та реалізації державної політики у сфері культури, важливо використовувати програмно-цільовий підхід. Це дозволяє виявити пріоритетні цілі та завдання, комплексно підходити до питань, пов'язаних з

використанням різноманітних ресурсів, включаючи фінансові та кадрові, та досягати максимально ефективних кінцевих результатів.

Узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених підтверджує, що державна політика в сфері культури має на меті створення сприятливих умов для національно-культурного розвитку, задоволення інтелектуальних і духовних потреб людини, збереження культурної спадщини та підтримання єдності нації.

Застосування програмно-цільового підходу допоможе забезпечити ефективно виконання завдань державної політики у цій сфері та сприятиме зміцненню культурного потенціалу країни.

Таким чином, в сучасних умовах Україна потребує розробки нової концепції державної політики у сфері культури. Ця концепція повинна ґрунтуватися на декількох ключових принципах:

По-перше, важливо визнати плюралізм як принципову умову для формування та реалізації державної політики в цій галузі. Це означає врахування різноманітності культурних ідентичностей та підтримку різноманітності культурних виразів.

По-друге, необхідно забезпечити конкурентоспроможність культурних закладів на внутрішньому ринку послуг та продукту культури на міжнародному ринку. Це можна здійснити шляхом підвищення якості та доступності культурних послуг та продуктів.

По-третє, важливо активно впроваджувати новітні інноваційні технології у сферу культури, що включає розвиток різноманітних форм культурно-дозвілдової діяльності та модернізацію інфраструктури культурних закладів.

По-четверте, необхідно розробити чіткі критерії ефективності державної культурної політики та систему вимірювання її результатів. Це допоможе забезпечити прозорість та обґрунтованість управління культурними ресурсами.

Нарешті, в процесі розробки нової концепції державної культурної політики важливо врахувати досвід інших країн, зокрема європейських, а також

світові тенденції в цій сфері. Це дозволить використати кращі практики та уникнути можливих помилок.

2.2. Технології і методи збереження культурної спадщини в Україні

Україна, як держава з великою історико-культурною спадщиною, бере активну участь у глобальних ініціативах з охорони культурної спадщини. Зокрема підписання конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» зобов'язало Україну до низки важливих дій щодо збереження культурних та природних цінностей. Ось деякі з ключових зобов'язань та дій, які Україна вживає в рамках цієї конвенції:

по-перше, оцінка та інвентаризація. Україна проводить регулярну оцінку та інвентаризацію своїх культурних та природних об'єктів, що дозволяє точно визначити стан цих об'єктів для створення подальших необхідних заходів щодо їх охорони.

По-друге, законодавча підтримка. Україна вдосконалює своє законодавство, аби воно відповідало міжнародним нормам і забезпечувало ефективний захист об'єктів культурної та природної спадщини. Це включає закони про охорону пам'яток, природоохоронні території, а також спеціальні регуляції для об'єктів, які входять до списку світової спадщини ЮНЕСКО. В Україні існує велика кількість таких об'єктів, які становлять світову культурну спадщину, зокрема це Києво-Печерська Лавра, Собор Святої Софії, собор Святого Юра, Резиденція митрополитів Буковини та Далмації (нині Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), історичний цент Одеси (нині Одеса постійно зазнає вогневих обстрілів з боку РФ) та багато інших об'єктів, які розташовані по всій території України. Та найбільш трагічна доля у об'єктів, які вже знищила росія, або ті, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, зокрема Бахчисарайський палац кримських ханів, який росіяни поступово знищує чисельними перебудовами та «реконструкціями».

Збереженість та довговічність музейних предметів визначається швидкістю процесів їх старіння, які залежать від матеріалів, з яких вони виготовлені, та умов їх зберігання. Зростання темпів забруднення навколишнього середовища, недоліки у технічному забезпеченні фондосховищ та експозиційних приміщень можуть призводити до прискореного процесу старіння та руйнування музейних експонатів.

З метою збереження музейних пам'яток на сьогоднішній день дуже важливо проводити комплексне дослідження та аналіз процесів старіння, які відбуваються або можуть відбутися у майбутньому. Ці заходи включають використання таких методів та підходів щодо збереження культурної спадщини: по-перше, моніторинг і збереження середовища. Систематичний моніторинг екологічного стану навколишнього середовища, в якому знаходяться музейні експонати, є ключовим для визначення можливих загроз для їхнього збереження. Заходи щодо зменшення впливу шкідливих факторів можуть включати в себе поліпшення систем вентиляції та очищення повітря, встановлення фільтрів та інших заходів; по-друге, технічне забезпечення фондосховищ і експозицій. Регулярне оновлення та модернізація інженерного обладнання фондосховищ та експозиційних приміщень для забезпечення оптимальних умов зберігання; по третє, дослідження процесів старіння матеріалів, з яких виготовлені музейні експонати, дозволяє розробляти ефективні методи їх збереження та реставрації; по-четверте, ефективне управління колекціями, що з необхідністю включає систематичну інвентаризацію та облік музейних фондів, розробка стратегій збереження та використання колекцій.

Ці заходи допоможуть максимально зберегти культурні пам'ятки та передати їх наступним поколінням у належному стані. Для цього необхідно виконати ще цілу низку процедур, а саме: оцінити вплив навколишнього середовища і моніторинг та контроль умов зберігання, включаючи температуру, вологість, освітлення, є важливими складовими превентивної консервації, де відповідні умови зберігання допомагають зменшити вплив навколишнього

середовища на пам'ятки культури. важливим методом оцінки стану культурних пам'яток є оцінка старіння матеріалів та пошкодження. Вивчення процесів старіння матеріалів та ідентифікація потенційних загроз допомагають розробити стратегії їхнього запобігання та збереження. Також важливим методом є умови транспортування та пакування. Використання відповідного обладнання та методів пакування при транспортуванні музейних предметів допомагає уникнути їхнього пошкодження під час переміщення. І найголовніший метод, враховуючи реалії сьогодення це є адекватні дії при аварійних ситуаціях. Розробка планів та процедур для негайного реагування на аварійні ситуації, такі як військові дії, які супроводжуються великими руйнуваннями, пожежі, повені або землетруси, є важливою складовою превентивної консервації. У зв'язку з цим необхідно використовувати надбання сучасної цивілізації – комп'ютерні технології та новітні носії інформації. Застосування сучасних технологій для документування, дослідження та збереження музейних колекцій, включаючи цифрові архіви та віртуальні експозиції, сприяє розширенню доступу до цих колекцій.

У зв'язку з вище зазначеним, ці всі методи та підходи об'єднанні під такою спільною назвою як – превентивна консервація. Вона означає «попереджувальне профілактичне зберігання. Превентивна консервація – це всі види діяльності, що спрямовані на подовження життя музейних предметів шляхом уповільнення їх природного старіння, виявлення і стабілізації матеріальних залишків твору мистецтва в тому вигляді, яким він дійшов до наших днів, надання пам'яткам довготривалого зберігання» [41, с.69]. Тобто, превентивна консервація постає ключовим інструментом у збереженні пам'яток, оскільки вона дозволяє уникнути або зменшити потенційні ризики та загрози для їхнього збереження та доступу до них у майбутньому.

Створення необхідних умов зберігання культурної спадщини і здійснення запобіжних заходів – це основні інструменти збереження культурних цінностей. Проте, відсутність цих заходів призводить до того, що культурні об'єкти потребують реставрації. «Реставрація – це вимушений і крайній спосіб,

що повинен застосовуватися тільки при загрозі повного знищення предмета. При цьому треба пам'ятати, що застосування сучасних технологій і матеріалів при реставрації – це неминуче втручання в музейний предмет [43, с.141]. У Венеційській хартії реставраторів, встановлені високі стандарти для художників-реставраторів. Ці принципи допомагають забезпечити максимально можливе збереження історичного матеріалу та його автентичності. Тут висловлені такі основні принципи: по-перше, це мінімальне втручання, тобто необхідно зменшити втручання в історичний матеріал до мінімуму, щоб зберегти його якомога більше в його первісному стані; по-друге, обґрунтування втручання. Будь-яке втручання повинно бути обґрунтоване, щоб забезпечити його необхідність та відповідність; по-третє, максимальне збереження автентичності. Прагнення до збереження оригінального вигляду та характеру історичного об'єкта; по-четверте, застосування нових матеріалів треба використовувати з обережністю і тільки у разі, якщо вони не завдають шкоди пам'ятці; по-п'яте, орієнтація на останні досягнення науки, тобто використовувати найновіші наукові досягнення, які дозволяють передбачити наслідки реставраційних процесів. Заходи, вжиті Україною в рамках виконання зобов'язань Конвенції, важливі для забезпечення передачі культурної та природної спадщини майбутнім поколінням у неушкодженому та автентичному стані і допомагають забезпечити відповідальне та етичне втручання в історичні об'єкти.

Отже, консервація та реставрація – це ті основні методи, які дозволяють як зберегти та подовжити життя культурним об'єктам і передати їх наступним поколінням. Україна впроваджує проекти з консервації та реставрації, щоб зберегти автентичність і цілісність об'єктів культурної спадщини і з необхідністю використовує як традиційні методи, так і сучасні технології.

Для збереження та передачі культурної спадщини одним із ефективних інструментів нині є використання цифрової реконструкції. Впровадження комп'ютерних програм і технологій віртуальної реконструкції для відтворення історичних об'єктів дозволяє відновити їх зовнішній вигляд та контекст у

віртуальному середовищі. оцифровані артефакти та об'єкти культурної спадщини грають дуже важливу роль у збереженні та документуванні матеріальної культури. 3D-оцифрування дозволяє створювати детальні та точні цифрові моделі об'єктів, які можуть бути використані для досліджень, відтворення, віртуального туризму та навчання.

Кінцева мета 3D-оцифрування полягає в створенні цифрових двійників об'єктів культурної спадщини з максимальною точністю та доступністю. Це дозволяє зберегти унікальність та цінність цих об'єктів, а також забезпечує доступ до них для широкої аудиторії.

Використання 3D-вимірювань і цифрової реконструкції в сфері культурної спадщини стає все більш поширеним завдяки розвитку технологій, зокрема через більшу доступність високоякісних цифрових камер, датчиків і програмного забезпечення для обробки даних. Це відкриває нові можливості для збереження, дослідження та використання культурної спадщини у цифровому форматі. Наприклад, під час пандемії Covid-19 були створені онлайн екскурсії у багатьох музеях світу, зокрема в одному із найбільших музеїв світу Лувр.

У зв'язку з цим сучасні дослідники надають технологіям 3D-оцифрування великого значення і переваг по відношенню до інших методів. Зокрема вони вказують на такі її аспекти як: можливість зберігати та захищати фізичні об'єкти та місця – цифрові двійники можуть функціонувати як резервна копія при пошкодженні чи знищенні оригінального об'єкта, їх можна використовувати для вивчення об'єкта без ризику його пошкодження; 3D-оцифрування може надати цінну інформацію для консервації та реставрації, дозволяючи експертам проаналізувати структуру і стан об'єкта та виявити потенційні проблеми, які можуть виникнути в майбутньому; можливість надання доступу для ширшої аудиторії – цифровими двійниками можна ділитися онлайн або через віртуальну реальність, що може бути особливо цінним для об'єктів і місць, які важкодоступні або розташовані у віддалених районах; профілактичне обслуговування фізичних активів – постійно

відстежуючи дані з датчиків, встановлених на об'єкті, цифровий двійник може виявити будь-які аномалії і попередити обслуговуючий персонал до того, як відбудеться значне пошкодження, що допоможе запобігти дорогим простоям і ремонтам [67].

У сфері культурної спадщини для отримання, розробки та зберігання 3D-моделей використовуються різні методи, включаючи ті, що базуються на елементах штучного інтелекту. Деякі з цих методів включають:

Фотограмметрія. Цей метод використовує набір фотографій об'єкта з різних кутів для створення 3D-моделі. Алгоритми обробки зображень можуть використовувати штучний інтелект для автоматичного визначення точок спільного відношення на фотографіях та побудови 3D-моделі на їх основі.

Лазерне сканування. Цей метод використовує лазерні промені для збору точних геометричних даних про об'єкт. Штучний інтелект може використовуватися для аналізу отриманих даних та автоматичної реконструкції 3D-моделі.

Глибинне навчання. Техніки глибинного навчання можуть використовуватися для аналізу великого обсягу зображень та автоматичного виявлення об'єктів на них. Це може допомогти в процесі створення 3D-моделей шляхом визначення форми та структури об'єктів на зображеннях.

Генеративні адверсарні мережі (GAN). GAN можуть використовуватися для генерації реалістичних 3D-моделей на основі навчальних даних. Це може виявитися корисним у випадках, коли недостатньо наявних даних для створення повноцінних 3D-моделей [72, с.394].

Ці методи використовуються для створення якісних та деталізованих 3D-моделей культурної спадщини, а використання штучного інтелекту може покращити точність та ефективність цього процесу.

Освіта та підвищення обізнаності, як соціальні технології, постають важливими аспектами збереження культурної. Програми навчання та інформаційні кампанії допомагають зростити усвідомлення значення збереження культурної та природної спадщини, відіграють ключову роль у

збереженні та захисті цінностей минулого для майбутніх поколінь і включають такі способи, які сприяють цій меті:

По-перше, академічна освіта. Університети та заклади вищої освіти пропонують програми з археології, музеєзнавства, консервації та реставрації, які готують спеціалістів у галузі збереження культурної спадщини. По-друге, професійна підготовка. Це впровадження курсів, семінарів та майстер-класів, організовані професійними асоціаціями, музеями та організаціями, які спрямовані на підвищення кваліфікації фахівців у сфері збереження культурної спадщини. По-третє, онлайн-ресурси. Доступ до онлайн-курсів, вебінарів та ресурсів, що надають інформацію про методи та технології збереження культурної спадщини, дозволяє розповсюджувати знання в цій галузі. По-четверте, музейні та виставкові програми. Музеї та виставкові центри можуть пропонувати екскурсії, лекції та спеціальні заходи, спрямовані на підвищення обізнаності громадськості у збереженні та цінностях культурної спадщини. По-п'яте, громадські ініціативи. Окремі соціальні групи та організації можуть проводити проекти з реставрації та збереження місцевих пам'яток, залучаючи громадськість до активної участі у збереженні культурної спадщини [7].

Збільшення обізнаності та освіти у цій сфері є важливим кроком для забезпечення захисту та збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Ще одним ефективним способом збереження культурної спадщини є електронні бази даних і архіви. Створення цифрових баз даних і архівів для збереження і доступу до інформації про культурну спадщину, включає також фотографії, тексти, карти, документацію реставраційних робіт та ін.

У зв'язку з цим розвивається нова галузь знання – цифрова гуманітаристика, яка поєднує гуманітарні науки з інформаційними технологіями. Вона пройшла важливий шлях розвитку протягом останнього десятиліття. Цифрова гуманітаристика включає такі аспекти як: електронні мультимедійні видання, тобто створення електронних версій наукових видань, підручників та навчальних матеріалів з використанням різноманітних

мультимедійних елементів; корпусні дослідження, які здійснюються за допомогою комп'ютерних програм для аналізу структури, стилістичних особливостей та інших параметрів; візуалізація та аналіз даних, що дозволяє краще розуміти складні зв'язки та закономірності; створення баз даних, для зберігання та обробки інформації з різних гуманітарних дисциплін. Наприклад, Національна бібліотека імені В.І.Вернадського. «Слід відзначити досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), яка від самого початку свого заснування розглядалась як національна і наукова інституція, що мала стати скарбницею культурних надбань українського народу і водночас лабораторією науки. НБУВ є науково-дослідним інститутом НАН України, який поєднує гуманітарні і технічні науки, лабораторією наукових пошуків у дослідженні та репрезентації документальної спадщини. Це сприяло процесу опанування НБУВ цифрових технологій у 10-х роках ХХ ст., підтвердило потужні можливості альянсу гуманітарних і технічних наук навіть у межах однієї установи. У той час, коли сучасні наукові бібліотеки України шукають шляхи і форми координації зусиль у межах спільних проектів з науковцями зі сфери цифрової гуманітаристики, у НБУВ така співпраця реалізовувалась як природний процес взаємодії вчених-гуманітаріїв, інформаційних (ІТ) та бібліотечних спеціалістів і була орієнтована на специфіку джерельної бази України» [33]; інтерактивні цифрові проекти, що поєднують різні типи медіа та дозволяють користувачам активно взаємодіяти з матеріалами [16].

Цифрова гуманітаристика вже широко впроваджується в освітні програми та дослідження на провідних університетах світу. Інфраструктура та ресурси для цифрових гуманітарних досліджень знаходяться в різних університетських центрах, інститутах та лабораторіях у багатьох країнах, таких як США, Канада, Велика Британія, Австралія та Голландія.

Архівні зібрання та установи грають надважливу роль у житті суспільства та держави, забезпечуючи збереження та доступ до історичних, адміністративних, наукових та культурних документів. Ось кілька ключових

ролей, які вони виконують: збереження історичної пам'яті. Архівні установи зберігають важливі документи та матеріали, що свідчать про історію держави, розвиток суспільства, культурні та соціальні зміни. Здійснюють підтримку державного управління. Архіви надають документи для потреб урядових органів, політичних партій та інших організацій, сприяючи ефективному функціонуванню держави. Впливають на розвиток громадянського суспільства. Архіви забезпечують доступ до інформації для досліджень, журналістських розслідувань та інших дій, що сприяють розвитку громадянського суспільства та підтримці громадянської активності. Цим самим також підтримують економічний розвиток. Архіви забезпечують інформацію для наукових досліджень, інноваційних проектів та розвитку бізнесу, що сприяє економічному зростанню. Також виконують культурну функцію, зберігаючи цінні документи, архіви допомагають зберегти культурну спадщину та сприяють культурному розвитку суспільства. «Документальні ресурси архівів України є надзвичайно цінним та інформативним джерелом із багатовікової історії країни, українського й інших народів, які населяли українські терени. У процесі розбудови незалежної держави українські архіви трансформувалися у відкриті інституції, які у своїй діяльності відображають домінуючі тенденції у розвитку держави, беручи активну участь у процесах її демократизації й декомунізації, а також забезпечуючи джерельне підґрунтя для наукових студій» [45, с.13 – 14].

В цілому, архівні зібрання та установи є важливими структурними елементами суспільства, які сприяють стабільності, розвитку та зміцненню держави і громадянського суспільства.

Висновки до II розділу

Узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених підтверджує, що державна політика в сфері культури має на меті створення сприятливих умов для національно-культурного розвитку, задоволення

інтелектуальних і духовних потреб людини, збереження культурної спадщини та підтримання єдності нації.

У сучасних умовах Україна потребує розробки нової концепції державної політики у сфері культури. Ця концепція повинна ґрунтуватися на декількох ключових принципах:

По-перше, важливо визнати плюралізм як принципову умову для формування та реалізації державної політики в цій галузі. Це означає врахування різноманітності культурних ідентичностей та підтримку різноманітності культурних виразів.

По-друге, необхідно забезпечити конкурентоспроможність культурних закладів на внутрішньому ринку послуг та продукту культури на міжнародному ринку. Це можна здійснити шляхом підвищення якості та доступності культурних послуг та продуктів.

По-третє, важливо активно впроваджувати новітні інноваційні технології у сферу культури, що включає розвиток різноманітних форм культурно-дозвілдової діяльності та модернізацію інфраструктури культурних закладів.

По-четверте, необхідно розробити чіткі критерії ефективності державної культурної політики та систему вимірювання її результатів. Це допоможе забезпечити прозорість та обґрунтованість управління культурними ресурсами.

Нарешті, в процесі розробки нової концепції державної культурної політики важливо врахувати досвід інших країн, зокрема європейських, а також світові тенденції в цій сфері. Це дозволить використати кращі практики та уникнути можливих помилок.

Для збереження культурної спадщини дієвою технікою виступають геоінформаційні системи (ГІС). Їх використання необхідне для документування, аналізу та моніторингу культурної спадщини, включаючи створення цифрових мап, археологічних реконструкцій та геопросторових аналізів.

Геоінформаційні системи (ГІС) можуть бути надзвичайно корисними для збереження, документування та управління культурною спадщиною. Вони

надають засоби для організації та аналізу просторових даних, що дозволяє ефективно використовувати ці дані у процесі збереження та дослідження культурних об'єктів.

В рамках застосування цієї технології виокремлюються й своєрідні способи її реалізації, а саме: картографування культурної спадщини, можуть бути використані для створення цифрових карт, які відображають розташування та характеристики культурних об'єктів, таких як пам'ятки архітектури, археологічні майданчики, історичні місця тощо; управління даними, використовуються для збереження та організації різноманітної інформації про культурні об'єкти, включаючи фотографії, текстові описи, історичні дані, дозволяючи легко знаходити та аналізувати цю інформацію; моніторинг та оцінка стану, цей спосіб допомагає відстежувати зміни у стані та збереженості культурних об'єктів з часом, що дозволяє вживати вчасних заходів для їх збереження; планування та прийняття рішень, допомагають у розробці стратегій управління культурною спадщиною, враховуючи просторові взаємозв'язки та вплив різних факторів на об'єкти спадщини; доступ до інформації, власне це інтерактивні карти та інші візуалізації, розроблені за допомогою ГІС, можуть стати доступними для широкої громадськості, що сприяє збільшенню обізнаності та підтримці заходів зі збереження культурної спадщини.

Використання ГІС у сфері культурної спадщини може покращити ефективність процесів збереження та управління цією важливою частиною культурної спадщини.

Названі технології та методи носять технічний характер, проте більш ефективним способом є належне виховання, що сформує свідоме бережливе ставлення людей до культурної спадщини, її збереження та примноження. Це означає, що суспільство розуміє значення культурної спадщини, активно дбає про її розвиток, та приділяє їй належну увагу та шанування. Це передбачає усвідомлення ставлення до цінностей, розуміння культурної спадщини як частини своєї ідентичності, що визнає важливість її збереження для майбутніх

поколінь. Люди тим самим беруть активну участь у заходах зі збереження культурної спадщини, наприклад, добровільні реставраційні роботи, пожертвування або волонтерська діяльність. Важливими елементами процесу соціалізації індивіда є освіта та навчання. Освітні програми та інформаційні кампанії надають громадянам знання про культурну спадщину, її значення та способи збереження. Суспільство усвідомлює наслідки недбалого ставлення до культурної спадщини та приймає заходи для її захисту від негативних впливів.

Отже, свідоме сприйняття у збереженні культурної спадщини є важливим елементом сталого розвитку суспільства, що забезпечує збереження та передачу цінностей від минулих поколінь до майбутніх. Популяризація та освітня робота націлені на підвищення свідомості громадськості щодо важливості збереження культурної спадщини та заохочує підтримку та участь у збереженні та охороні.

Всі зазначені технології і методи використовуються в Україні для збереження та відтворення культурної спадщини, що є важливим компонентом національної ідентичності та культурного розвитку країни.

РОЗДІЛ III. ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Виклики та загрози для культурної спадщини під час збройних конфліктів: міжнародний досвід регулювання.

Охорона культурної спадщини в умовах війни є нагальною проблемою сучасності, що потребує невідкладного вирішення. Збройні конфлікти завдають нищівного удару по матеріальних і духовних культурних надбаннях народів, призводячи до незворотних втрат світового значення. Історичні пам'ятки, твори мистецтва, архівні й бібліотечні зібрання нерідко стають жертвами воєнного протистояння, руйнуючись під бомбами чи зазнаючи пограбувань. Та особливо кричущими є випадки навмисного знищення культурних цінностей як інструменту деморалізації ворога та підриву підвалин його ідентичності. Втрачена ж культурна спадщина є безповоротною, адже відновити чи відтворити її автентичність практично неможливо. Відтак, гостро постає завдання убезпечити світові культурні надбання від згубного впливу війни, зберегти їх для прийдешніх поколінь як джерело пам'яті й натхнення. Усвідомлення цього спонукало людство до розбудови міжнародно-правових механізмів охорони культурної спадщини під час збройних конфліктів, втілених у низці конвенцій та інших документів. Однак, попри ці зусилля, воєнні дії ХХІ століття супроводжуються нещадним руйнуванням безцінних пам'яток історії та культури, що вимагає безпрецедентної консолідації міжнародної спільноти задля їхнього захисту. Тож збереження культурних надбань має сприйматися усіма учасниками конфлікту як моральний і правовий імператив, а їхнє невинуватене нищення як тяжкий злочин проти людства й цивілізації.

Зародження міжнародно-правового регулювання захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів. Хоча спеціальний захист культурної спадщини на міжнародному рівні було сформульовано лише в Гаазькій конвенції 1954 року, перші кроки в цьому напрямку були зроблені ще в ХІХ столітті, коли розпочалася кодифікація законів війни. До того часу різні

правила ведення бойових дій згадували про охорону культурних цінностей. Наприклад, звичаєва заборона на знищення культурних і старовинних пам'яток, за деякими відомостями, сягає часів Стародавньої Греції. У Стародавньому Римі культуру вважалося припустимим знищувати лише в крайньому випадку. Пізніше, під час Наполеонівських воєн, у міжнародному праві вперше з'явився принцип, згідно з яким культурні цінності є надбанням всього людства [62, с.283].

Кодекс Лібера, розроблений професором Франціском Лібером під час Громадянської війни в США, став першою сучасною спробою кодифікації законів війни [71]. Хоча цей кодекс був обов'язковим лише для військових сил США, він загалом відповідав діючим на той час законам і звичаям ведення війни. Зокрема, статті 35 і 36 Кодекс Лібера мали на меті захист культурних цінностей. Стаття 35 визначала, що класичні твори мистецтва, бібліотеки, наукові колекції, цінні інструменти, такі як астрономічні телескопи, а також лікарні, повинні бути захищені від непотрібного пошкодження навіть у фортецях, що зазнають облоги чи бомбардування. Стаття 36 стосувалася обов'язків завойовника не красти, не знищувати і не пошкоджувати таку власність.

Після прийняття цих Настанов були зроблені подальші кроки до кодифікації законів війни на міжнародному рівні. Кодекс Лібера став основою для Декларації про закони та звичаї війни, представленої на Брюссельській конференції 1874 року. Однак ця Декларація так і не набула офіційного статусу. Згодом, на Гаазькій конференції 1899 року, було підписано міжнародну конвенцію. Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни та додана до неї Інструкція (Гаазька конвенція II) головним чином стосувалися військовополонених та цивільного населення, проте деякі статті надавали захист і культурним цінностям [68]. Зокрема, знищення чи захоплення власності ворога офіційно заборонялося, якщо цього не вимагала нагальна військова необхідність. Напади чи бомбардування незахищених міст, сіл, помешкань чи будівель були заборонені. Крім того, перед початком

бомбардування командир наступаючих сил, окрім випадку штурму, був зобов'язаний попередити місцеву владу. Це принаймні в теорії дозволяло вивезти рухомі культурні цінності. Згідно зі статтею 27, під час облог і бомбардувань необхідно було вживати всіх необхідних заходів для можливого збереження споруд, призначених для релігійних обрядів, науки, мистецтва та благодійності.

Незважаючи на те, що Конвенції діяли і були обов'язковими під час Першої світової війни, вони не змогли захистити такі культурні пам'ятки, як Реймський собор у Франції чи Лувенський університет у Бельгії, від пошкоджень. Після закінчення війни не було жодних офіційних переслідувань за ці злочини.

Новим етапом стала Гаазька конвенція 1954 року «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» стала комплексною правовою базою для охорони культурної спадщини в умовах воєнних дій. Вона визначила режим захисту культурних цінностей під час міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів, включно з періодами окупації, поширюючись як на рухоме, так і на нерухоме майно культурної значущості [64].

Ключовим аспектом Конвенції є чітке визначення поняття «культурні цінності». Згідно зі статтею 1, до них належать: а) рухоме або нерухоме майно, що має велике значення для культурної спадщини кожного народу (пам'ятки архітектури, мистецтва чи історії, археологічні об'єкти, ансамблі будівель історичного чи художнього інтересу, твори мистецтва, рукописи, книги, наукові колекції, бібліотечні та архівні фонди); б) будівлі, призначені для зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (музеї, великі бібліотеки, архівосховища); в) центри, де зосереджено великі обсяги культурних цінностей.

Це визначення є вужчим за поняття «культурна спадщина», під захистом якого у мирний час відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 1972 року перебувають пам'ятки, ансамблі та визначні місця [25]. Духовні об'єкти, місця традиційних обрядів та інші нематеріальні прояви, які можуть розглядатися як культурна

спадщина в розумінні ЮНЕСКО, не обов'язково підпадають під категорію «рухомого або нерухомого майна» за Гаазькою конвенцією 1954 року, і тому можуть залишатися поза сферою її дії.

Для маркування культурних цінностей використовується емблема у вигляді блакитного і білого щита. Конвенцією передбачено два рівні захисту: «загальний захист» та «посилений захист». Під загальним захистом перебувають усі культурні цінності.

Стосовно загального захисту, сторони зобов'язані вживати заходів у мирний час для захисту власних культурних цінностей від наслідків збройних конфліктів. Під час конфлікту сторони мають утримуватися від використання своїх і чужих культурних цінностей у будь-яких цілях, що можуть призвести до їх пошкодження, а також не застосовувати проти них ворожі дії. Єдиним допустимим винятком з цього правила є «нагальна військова необхідність» (стаття 4), проте цей термін не визначений у Конвенції, що створює простір для зловживань з боку держав. Сторони також зобов'язані безумовно забороняти і припиняти грабування, крадіжки та акти вандалізму щодо культурних цінностей на підконтрольних територіях (стаття 4).

Посилений захист за статтею 8 може надаватися обмеженій кількості сховищ для евакуації рухомих культурних цінностей і центрів із унікальними нерухомими об'єктами за умови їх розташування на відстані від великих промислових та військових об'єктів і невикористання у військових цілях. Сторони повинні утримуватися від будь-яких ворожих дій проти таких об'єктів та їх оточення, окрім випадків «вкрай неминучої військової необхідності».

На жаль, механізм посиленого захисту залишається малозадіяним через складні процедурні вимоги реєстрації об'єктів. Крім того, за чинною редакцією статті 8 посилений захист неможливо застосувати до музеїв, художніх галерей тощо, які розташовані в містах чи поблизу промислових зон. Таким чином, більшість культурних цінностей підпадає лише під загальний рівень охорони.

Основною вадою запровадженого Конвенцією режиму є відсутність чіткого визначення поняття «військова необхідність», що залишає широкі

можливості для його довільного тлумачення державами. Це створює ризики виправдання пошкодження чи руйнування культурних цінностей у більшості випадків шляхом посилання на «військову необхідність».

Для забезпечення імплементації Конвенції її статтею 7 передбачено обов'язок сторін запроваджувати в мирний час військові інструкції та навчальні програми, спрямовані на дотримання Конвенції та виховання поваги до культурних цінностей. Стаття 25 закріплює обов'язок поширювати текст Конвенції серед широкого загалу, хоча не згадується обов'язок освітньої діяльності серед цивільного населення з роз'ясненням мети і причин захисту культурних цінностей. Відсутні також положення про створення наглядового органу для імплементації Конвенції та проведення регулярних зустрічей її учасників. Єдиним контрольним механізмом є зобов'язання сторін звітувати про виконання Конвенції Генеральному директору ЮНЕСКО раз на чотири роки (стаття 26).

Стаття 28 Конвенції покладає на сторони обов'язок встановлювати в межах національної кримінальної юрисдикції санкції за порушення її приписів. Проте ці порушення не кваліфікуються як воєнні злочини на міжнародному рівні, і Конвенція не передбачає механізму порушення кримінальних проваджень у міжнародних судових інстанціях.

Таким чином, Гаазька конвенція 1954 року, незважаючи на окремі недоліки, стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, що встановив комплексний режим захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Подальший розвиток цієї галузі міжнародного гуманітарного права має бути спрямований на усунення виявлених недоліків задля підвищення ефективності охорони культурної спадщини людства в умовах війни.

Окрім Гаазької конвенції 1954 року, існують й інші міжнародні документи, що захищають культурну спадщину в період збройних конфліктів. Особливе значення мають Додатковий протокол I та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій 1949 року, ухвалені після В'єтнамської війни [77;78]

Женевський протокол I застосовується до міжнародних збройних конфліктів, а Протокол II – до внутрішніх конфліктів неміжнародного характеру. Культурні цінності розглядаються як цивільна власність, і заборонено використовувати їх у військових цілях чи навмисно атакувати. Цими протоколами передбачається загальний захист незахищених місцевостей та знову забороняється мародерство.

На жаль, ці положення не надавали культурним цінностям кращого захисту порівняно з цивільною власністю загалом, незважаючи на їхнє більш широке значення. Визнаючи, що багато країн не є учасницями Гаазької конвенції 1954 року, статті Женевських протоколів були сформульовані для посилення охорони культурних цінностей. Зокрема, стаття 53 Протоколу I забороняє: а) вчиняти будь-які ворожі дії проти історичних пам'яток, творів мистецтва чи місць відправлення культу, котрі становлять культурну або духовну спадщину народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки військових зусиль; в) застосовувати репресалії щодо таких об'єктів.

Також заборонено умисне неналежне використання емблеми захисту культурних цінностей. Аналогічні заборони містить стаття 16 Протоколу II.

Крім того, стаття 85 Протоколу I визначає, що навмисне порушення статті 53 щодо об'єктів, наділених посиленням захистом, яке призводить до масштабного руйнування, вважається грубим порушенням і кваліфікується як воєнний злочин. Протокол II не містить відповідної статті.

Ці Протоколи стали важливим кроком уперед у захисті культурних цінностей, оскільки покладають обов'язки на сторону, що атакує, а не на ту, що захищається. Якщо захисник не вживає заходів для охорони національної культурної спадщини, агресор все одно має докладати зусиль для уникнення її пошкодження. Це особливо важливо у випадках, коли захисник намагається використати культурні цінності як щит проти нападу.

Додаткові заходи можуть бути вжиті згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, де воєнним злочином визнається навмисна атака на будівлі релігійного, освітнього, художнього, наукового чи

благодійного призначення, історичні пам'ятки, лікарні та місця збору поранених, якщо вони не є військовими об'єктами. Це відкриває додатковий шлях для кримінального переслідування на міжнародному рівні, відсутній у Гаазькій конвенції 1954 року. Однак це обмежено нерухомими об'єктами, а не всією «культурною спадщиною», і лише у випадку навмисних атак.

Загалом наведені акти доповнюють Гаазьку конвенцію в забезпеченні міжнародно-правової охорони культурної спадщини під час збройних конфліктів.

Виклики практичної реалізації міжнародно-правових норм захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Існуюча система міжнародно-правових актів у сфері охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів, попри свою розгалуженість, на практиці зіштовхується з численними викликами й проблемами ефективної імплементації. Гострота цього питання особливо яскраво проявилася в ході воєнних дій на території колишньої Югославії в 1990-х роках, а нині - під час повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України.

Саме конфлікти в Югославії стали переломним моментом, що змусив міжнародну спільноту критично переглянути положення базової Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. В її імплементації було виявлено чотири основні проблемні аспекти: по-перше, відсутність чіткого визначення ключового поняття «військова необхідність»; по-друге, обмежена сфера дії норм Конвенції, які стосувалися лише міжнародних, але не внутрішніх збройних конфліктів; по-третє, відсутність дієвої та жорсткої системи санкцій за порушення приписів Конвенції; і по-четверте, брак постійно діючого органу, відповідального за адміністрування та контроль за виконанням Конвенції.

Відповіддю на ці виклики стала ініційована ЮНЕСКО за участю інших міжнародних організацій широкомасштабна робота з комплексного аналізу та перегляду Гаазької конвенції 1954 року. За результатами цього тривалого

процесу було розроблено та ухвалено Другий протокол 1999 року до Гаазької конвенції [80].

Одним із найважливіших здобутків Другого протоколу стало надання більшої визначеності поняттю «військова необхідність», навколо якого точилися гострі дискусії. Незважаючи на заперечення низки держав, ця концепція була збережена, проте отримала чітке обмеження застосування виключно конкретними, окресленими обставинами. Відтепер використання "військової необхідності" як виправдання заподіяння шкоди культурним цінностям стало значно ускладненим і обмеженим.

Згідно з новими нормами Другого протоколу, «військова необхідність» може застосовуватися як атакуючою, так і обороняючою стороною конфлікту. Культурні цінності із «загальним захистом» можуть використовуватися в потенційно небезпечних для їх збереження цілях лише за відсутності будь-якої альтернативи для отримання аналогічної військової переваги. Такі об'єкти можна атакувати лише в разі, якщо їхнє використання зробило їх військовою метою, і за умови відсутності іншого способу досягти такої самої військової мети.

Для об'єктів культурної спадщини з «посиленим захистом» ключовим є поняття «військової цілі», визначене як об'єкт, який за своєю природою, місцезнаходженням, призначенням чи використанням робить ефективний внесок у військові дії, а його повне або часткове знищення, захоплення чи нейтралізація за існуючих обставин надає конкретну військову перевагу. Культурні цінності можуть втратити свій спеціальний статус посиленого захисту лише в разі, якщо їх використання напяму зробило їх військовою метою. І лише в такому випадку їх можна атакувати, якщо це єдиний шлях припинити таке використання, із вжиттям усіх можливих заходів для мінімізації заподіяних пошкоджень. Рішення про застосування «військової необхідності» до об'єктів посиленого захисту має приймати виключно вище командування із обов'язковим попереднім повідомленням. Для об'єктів загального захисту достатньо рішення командира сили, еквівалентної

батальйону. Однак очевидно, що наявність суб'єктивного чинника при тлумаченні «військової необхідності» створює підґрунтя для потенційних зловживань.

На жаль, під час воєнних дій на території колишньої Югославії наприкінці ХХ століття норми Гаазької конвенції та новоприйнятого Другого протоколу не застосовувалися повною мірою. Величезних руйнувань зазнали такі видатні пам'ятки, як Стара міська частина Дубровника, Стара церква Богородиці в місті Ягніно, чудовий Монастир Високі Дечани в Метохії та низка інших культурних об'єктів у різних регіонах колишньої Югославії. Офіційна влада Союзної Республіки Югославія під проводом Слободана Мілошевича намагалася виправдати ці злочини посиленнями на «військову необхідність», проте ця позиція не знайшла підтримки у світовій спільноті. За деякими інцидентами руйнування видатних культурних пам'яток були порушені кримінальні справи як за фактами воєнних злочинів.

Особливо цинічним та демонстративним стало застосування концепції «військової необхідності» з боку росії під час її повномасштабної неспровокованої збройної агресії проти України, що триває від лютого 2022 року. Виступаючи в ролі держави-агресора та окупанта, РФ на словах декларує дотримання норм міжнародного гуманітарного права, однак на ділі свідомо та цілеспрямовано руйнує безцінні пам'ятки української культурної спадщини. Заподіяна шкода цинічно маскується посиленнями на «військові цілі», «випадкові збитки» та «військову необхідність».

Удари російських сил завдавалися по Харківському історичному музею, драматичному театру в Маріуполі, де переховувалися численні мирні жителі, пам'яткам світової культурної спадщини ЮНЕСКО на території Чернігівської області, таким як Катерининська церква, Борисоглібський собор та інші архітектурні ансамблі Древнього Чернігова. Зафіксовано й підтверджено численні факти організованого мародерства та цілеспрямованого пограбування російськими військовими музеїв, бібліотек, картинних галерей та інших культурних об'єктів на окупованих територіях.

Водночас, Росія відверто ігнорує зобов'язання із захисту культурних цінностей та норми міжнародного гуманітарного права на окупованих частинах Донбасу. За 8 років тимчасової окупації окремих районів Донецької та Луганської областей російські гібридні сили завдали непоправної шкоди низці визначних пам'яток та історичних населених пунктів регіону, зокрема містам Донецьк, Северодонецьк, Маріуполь.

Усталеною практикою зі сторони росії та її маріонеткових квазіреспублік є плюндрування культурної спадщини окупованих теренів шляхом незаконних археологічних розкопок, вивезення музейних фондів, демонтажу та руйнування пам'ятників, перейменування населених пунктів, цілеспрямованої русифікації тощо.

Загалом, події останніх десятиліть, зокрема в Україні, засвідчили складність практичної реалізації міжнародно-правових норм із захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів. Основною перешкодою залишається широке трактування поняття «військової необхідності», імплементація якого ґрунтується на суб'єктивній оцінці ситуації військовим командуванням. Збереження цієї концепції в міжнародному гуманітарному праві відкриває простір для її подальшого зловживання та виправдання навмисних злочинів проти культурної спадщини з боку агресорів та окупантів у майбутніх збройних конфліктах.

Оцінка ефективності чинної системи міжнародно-правового захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів. За визначенням, війна завжди несе руйнування. Однак існують два специфічні виклики для збереження культурної спадщини в умовах збройного протистояння: по-перше, навмисне знищення та пограбування культурних цінностей безпосередньо під час бойових дій; по-друге, випадкове пошкодження чи розкрадання об'єктів культури внаслідок бойових дій та мародерства.

Не можна применшувати гостроту першої загрози, адже історія знає чимало прикладів свідомого нищення культурних пам'яток, як от руйнування Баміянських статуй Будди в Афганістані 2001 року [69]. Проблема випадкових

втрата також вкрай актуальна із згадкою про масштабні пограбування музеїв та архівів в Іраку під час військових кампаній початку 2000-х років [74].

Певний прогрес можна відзначити в усуненні об'єктів культурної спадщини як цілей для безпосереднього військового нападу. Наприклад, під час Першої та Другої війн у Перській затоці в 1991 та 2003 роках коаліційні сили навчали своїх військових принципів Гаазької конвенції 1954 року та створювали списки "заборонених для обстрілу" місць, де могли знаходитися культурні цінності. Завдяки цьому бомбардування Іраку в 2003 році спричинило лише мінімальні відповідні втрати [63, с.297]. Безумовно, це можна вважати покращенням порівняно з масштабними руйнуваннями часів Першої та Другої світових війн чи В'єтнамської кампанії.

Однак і нині мають місце акти навмисного нищення культурної спадщини, зокрема в колишній Югославії та Афганістані. Особливе занепокоєння викликає відносна невдача в запобіганні крадіжкам рухомих культурних цінностей, зокрема в Іраку в 2003 році. За свідченнями, коаліційними силами було докладено замало зусиль для охорони об'єктів, таких як Іракський національний музей, Національна бібліотека та Національний архів від розграбування місцевим населенням [76, с.309]. Ірак до того мав хорошу практику захисту власної культурної спадщини, зберігаючи рідкісні месопотамські артефакти в музейних колекціях протягом багатьох років.

США та Велика Британія, які очолювали інтервенцію в Іраку, не є учасницями Гаазької конвенції 1954 року та її Протоколів, хоча формально і декларують дотримання їхніх принципів. Втім, як сторони Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років вони були зобов'язані вжити заходів для відновлення громадського порядку та запобігання мародерству згідно з нормами цих актів.

На відміну від США та Британії, Австралія є учасницею Гаазької конвенції 1954 року, тож на її сили в Іраку покладался чіткий обов'язок запобігати мародерству та пограбуванню культурних цінностей. У звіті 1995 року для ЮНЕСКО Австралія підтвердила включення положень Конвенції в національні військові настанови та матеріали підготовки персоналу. Проте

австралійські військові так само не зуміли належним чином захистити іракські музейні фонди та архіви від розкрадань.

Загалом, хоча наявна міжнародно-правова база й дозволила відносно успішно усунути об'єкти культурної спадщини Іраку з-під прямих військових ударів, сили коаліції не вжили необхідних заходів безпеки для запобігання їх викраденню та пограбуванню з інших причин. Залишається невизначеним, чи поширюється обов'язок запобігання крадіжкам лише на сторони конфлікту, чи й на місцеве населення окупованих територій, адже текст Гаазької конвенції не уточнює цю деталь. Тому новий іракський уряд гіпотетично міг би вимагати від коаліційних сил відшкодування за невиконання ними зобов'язань зі сторони протидії пограбуванням.

Визнаючи невдачі з протидією навмисному знищенню культурних цінностей, ЮНЕСКО прийняла Декларацію щодо навмисного руйнування культурної спадщини з окремою згадкою інциденту з статуями Будди Баміяна [81]. Ця Декларація закликає країни ставати учасниками Гаазької конвенції, вживати правових заходів із захисту спадщини як під час миру, так і під час окупації, а також робити кроки з підвищення обізнаності щодо важливості культурного надбання.

Питання підвищення рівня розуміння в суспільстві цінності та важливості збереження культури дійсно має вирішальне значення у контексті обмеження «чорного ринку» культурних цінностей та стримування мародерства. Зокрема, фахівці пропонують розглянути можливість відновлення спеціальних військових підрозділів із захисту культурної спадщини та впровадження новітніх принципів збереження культурних ресурсів у практику збройних сил.

Загалом, незважаючи на вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей в останні десятиліття, аналіз конкретних збройних конфліктів засвідчує наявність низки проблемних аспектів, що знижують загальну ефективність застосування відповідного законодавства на практиці.

З одного боку, чинні норми добре працюють на запобігання прямим військовим ударам по культурних об'єктах з метою їх руйнування. Військові доктрини провідних держав включають відповідні положення та навчальні програми, що дозволяє уникати таких сумнозвісних випадків, як бомбардування Монтекассіно під час Другої світової війни.

З іншого боку, спостерігаються серйозні прогалини у питаннях мінімізації побічної шкоди культурним цінностям унаслідок бойових дій чи запобігання актам мародерства та пограбувань. Особливо гострою залишається проблема замаскованого свідомого нищення культурної спадщини під приводом «військової необхідності».

Поняття «військової необхідності» наразі не має чіткого універсального тлумачення, тож часто-густо залишається предметом довільної інтерпретації воюючими сторонами, що дозволяє їм виправдовувати пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини у власних інтересах. Норми сучасного гуманітарного права не змогли повністю виключити цю проблему і потенційні зловживання.

У підсумку, наявна система міжнародно-правового регулювання захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів потребує подальшої ревізії та вдосконалення. Першочерговим завданням має стати уточнення визначень, чітке окреслення прогалин і подвійних стандартів із усуненням колізій. Не менш важливим є знаходження балансу між військовою доцільністю та безумовним забезпеченням гарантій безпечного збереження об'єктів культурної спадщини світового значення в найгостріших фазах збройної боротьби.

3.2. Досвід України у збереженні та відновленні культурної спадщини в умовах війни

Україна, як країна з великою та різноманітною культурною спадщиною, знову стикається з викликами збереження та відновлення цієї спадщини в умовах війни. Чому знову? Під час Другої світової війни вся територія України була під окупацією, проте не тільки фашисти нищили культурну спадщину, а й

радянські війська активно мінували культурні об'єкти, зокрема Хрещатик, який був вщент зруйнований. Та й після завершення війни радянська влада активно вивозила архіви на територію росії, руйнувала святині, зокрема Михайлівський Золотоверхий, замки та маєтки української інтелігенції, спадщину від козацьких старшин, церкви використовували як складські приміщення, ферми, а в кращому випадку надавали їх для освітніх закладів, або лікарень.

Нині українська держава знову стикнулася з масштабними руйнуваннями не тільки в областях, де проходять активні військові дії, а й по всій території України, зокрема у Харківській області зруйновані культурні пам'ятки, включаючи археологічні пам'ятки, церкви, палаці та історичні будівлі. Зокрема зруйнований музей Г.Сковороди. Це жахлива втрата для культурної спадщини України. Національний музей Григорія Сковороди, який відіграв важливу роль у вивченні та вшануванні спадщини великого філософа і мислителя, був знищений в результаті військових дій. Нині від будівлі залишились лише стіни, після пожежі працівники музею збирали розбиті артефакти та залишки вигорілих книжок. Варто сказати, що деякі експонати вдалось врятувати. Сковорода, як видатний діяч української та світової культури, мав велике значення для нації, і його музей відіграв важливу роль у підтримці та поширенні знань про його життя та діяльність. Знищення музею є великою втратою для всіх, хто цінує культурну спадщину України; Донецька (музей А.Куїнджі, музей комп'ютерів) та Луганська області, чимало культурних об'єктів у цих областях постраждали від військових дій та знаходяться під контролем окупантів; Київська область (у селі Іванків на Київщині зруйнований музей, в якому зберігалася колекція робіт видатної української художниці Марії Примаченко. Її твори мають велике культурне значення для України та світу. Руйнування такого музею – це втрата для всього суспільства. Сам будинок має багату історію як панський маєток XII століття. Це ще один шар культурної спадщини, який може бути втрачений через російську агресію), Чернігівська область (пошкодження музею Українських старожитностей, розташований у домі Василя Тарновського в центрі Чернігова, мав багату історію та важливе

значення для місцевої та національної культурної спадщини. Ця оригінальна споруда, збудована наприкінці XIX століття, служила різноманітним цілям протягом свого існування, включаючи розміщення ремісничих класів для дітей-сиріт, музей старожитностей та бібліотеку для юнацтва. Втрата цієї споруди та унікальної колекції художніх творів, яка була там експонована, є великою втратою для культурного життя Чернігова та всієї України). У Запорізькій області пограбували та обстріляли музей-заповідник «Садиба Попова» у Василівці. Це величезна втрата для культурної спадщини регіону та всієї України. Садиба Попова, з її замковим палацем, була важливим культурним об'єктом, який нагадував за архітектурою середньовічні європейські замки. Ця унікальна споруда, зі своєю історією та архітектурними особливостями, мала велике значення для місцевої та національної культурної спадщини. Втрата цього музею-заповідника в результаті пограбування та обстрілу є невиправданою трагедією. На жаль, такі події стають частиною важкої реальності війни. Однак необхідно пам'ятати про важливість збереження та відновлення культурної спадщини, незважаючи на труднощі, з якими стикається суспільство.

Це лише деякі приклади руйнувань та пошкоджень культурних об'єктів в умовах війни. Багато об'єктів, зокрема ті, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, можуть бути важко відновлені або втрачені назавжди.

Відновлення тимчасово окупованих українських територій від російського війська та відновлення зруйнованої інфраструктури й культурної спадщини України є найважливішими завданнями для країни.

І у контексті вивчення наслідків російсько-української війни, комплексний підхід до відновлення зруйнованих та пошкоджених історичних архітектурних пам'яток культури, мистецтва є надзвичайно важливим. Це означає не лише відновлення будівельної структури, а й реконструкцію та збереження оригінальних деталей, художніх образів та архітектурних особливостей.

Крім того, повернення незаконно вивезених рухомих експонатів, картин, артефактів та інших археологічних знахідок, які становлять культурну спадщину України, є важливим аспектом відновлення культурного надбання країни та покарання тих, хто незаконно викрав ці цінності.

Зрозуміло, що це складний і тривалий процес, але відновлення культурної спадщини є важливим для підтримки національної ідентичності, збереження культурної різноманітності та підтримки соціального відновлення після війни.

Збереження культурної спадщини в умовах війни є надважливим та складним завданням. Тому необхідно використовувати всі можливі засоби. Ефективними при цьому постають дослідження інформаційних повідомлень та аналіз матеріалів з інтернет-ресурсів, що дозволяє отримати доступ до широкого кола даних та оцінити розмір та масштаб руйнувань та пошкоджень культурної спадщини під час збройної агресії РФ проти України.

Аналіз документів, таких як Конвенція ЮНЕСКО про охорону світової культурної та природної спадщини та законодавство України щодо охорони культурної спадщини, дозволяє з'ясувати, які міжнародні та національні стандарти і нормативи можуть бути застосовані для захисту та відновлення пошкоджених об'єктів. Варто зазначити, що «культурна спадщина – це не тільки архітектурні сакральні храми, монастирі, театри, кінотеатри, музеї, виставкові зали, бібліотеки, громадські будівлі, парки, площі але й рухомі пам'ятки культового походження: духовні книги, посуд (потир), ікони, фрески, мозаїка, прикраси, які належать до декоративно-прикладного мистецтва, кінофільми, літературні твори, музейні колекції, експонати, твори образотворчого мистецтва, артефакти археологічних знахідок, що відтворюють один із напрямів художньої культури – мистецтво. Історико-культурна та духовно-мистецька спадщина є основним ресурсом стратегічного розвитку держави та важливою складовою української культури, яка визначає цивілізацію і культурологічний потенціал нації [41, с.64]. Отже, культурна спадщина є життєтворчим джерелом формування національної самосвідомості та духовного розвитку народу. Це набагато більше, ніж просто старовинні

пам'ятки або артефакти – це ключовий елемент, який допомагає людям зрозуміти своє минуле, сформувати свої цінності та ідентичність, і відчутти зв'язок з попередніми поколіннями.

Руйнування та втрата культурної спадщини, спричинені російською окупацією та війною, є справді великою трагедією для України. Це не лише втрати матеріальних цінностей, але й порушення зв'язку зі своїм минулим, культурним та історичним.

Неможливість доступу до цих об'єктів для спостереження та консервації під час бойових дій відображає глибину проблеми та необхідність негайних заходів для захисту та відновлення культурної спадщини. Це питання не тільки стосується самої культурної спадщини, а й вказує на рівень розвитку держави та духовної зрілості її громадян.

Нині тривають військові дії і неможливо підрахувати і оцінити масштаб руйнувань, а крім цього значна кількість культурної спадщини знаходиться на тимчасово окупованій території, до якої немає доступу. Проте, є деякі відомі факти, від яких варто розпочинати дослідження. «За статистикою загальна кількість нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини складає 148202, в тому числі археології – 74507, історії – 50420, монументального мистецтва – 3576, архітектури і містобудування – 19264, ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ 39(1-3), 2022 - 68 - садово-паркового мистецтва – 329, ландшафтні – 69, науки і техніки – 67. При цьому зазначимо, що у державних статистичних звітах за 2014/15 рр. не враховані дані по АР Крим та м. Севастополю» [27, с. 5].

На середину 2022 року були зроблені, звісно, попередні підрахунки стосовно стану руйнувань. «Станом на 13 травня 2022 р за даними Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП) у наслідок широкомасштабної воєнної агресії РФ зафіксовано 300 епізодів воєнних злочинів проти культурної спадщини України. Зокрема, зруйновано та пошкоджено 16 пам'яток національного значення, 72 – місцевого значення. Пошкоджено 10 пам'ятників (меморіальні стели або скульптури), 12 музеїв та

історико-культурних заповідників, 6 кінотеатрів. Пошкодили 92 релігійні споруди, з них 35 – пам'ятки історії, архітектури та містобудування, 29 меморіальних пам'ятників на честь історичних особистостей та подій XIX – початку XXI ст., 19 будівель та комплексів музеїв і заповідників, 33 будинки культури, 6 театрів, бібліотеки та інші об'єкти цінної історичної забудови» [1]. На жаль щоденно їх кількість постійно зростає, проте варто фіксувати злочини рф, для притягнення їх до відповідальності. В даному аспекті варто послуговуватись відповідними документами та протоколами, які мають міжнародне визнання. Таким документом є «Конвенція про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини». Даний документ відіграє важливу роль у збереженні культурної спадщини як національної, так і світової. Визначення культурної спадщини в цьому контексті включає різноманітні об'єкти, які мають велику історичну, мистецьку та наукову цінність.

Пам'ятки, ансамблі та визначні місця, що згадуються у Конвенції, відображають різноманітність культурної спадщини, включаючи будівлі, монументи, археологічні об'єкти, а також природні місцевості. Ці об'єкти мають велике значення для національної та світової ідентичності, сприяють збереженню історичної пам'яті та розвитку культури. Ратифікація цієї Конвенції українським урядом свідчить про зобов'язання держави забезпечувати охорону та збереження культурної спадщини як важливого елементу національної культурної політики. Важливо продовжувати дотримання положень цієї Конвенції та розробляти ефективні стратегії для захисту та відновлення культурних цінностей в умовах війни та конфліктів. «Аналізуючи документ конвенції, зауважуємо, що принципи, яких дотримується держава в культурній сфері потребують певної корекції, оскільки, на наш погляд, необхідно врахувати те, що Україна в умовах війни має величезні втрати рухомих культурних цінностей, зокрема, скарби «скіфського золота», ювелірні вироби, монети, прикраси, сакральний посуд (потир), експонати та картини музеїв, окремі з названих не включені до списків

конвекції, тому питання втрат також є предметом міжнародної конвенції, яка має надати належну оцінку [41, с.68].

Нині для фіксації руйнувань ефективним способом є використання цифрових технологій, зокрема діджиталізація. Вона відіграє дуже важливу роль у фіксації зруйнованих, пошкоджених чи знищених пам'яток культури. Це дає можливість ефективно реєструвати втрати в умовах війни та забезпечує збереження цінних даних для майбутніх поколінь.

Діджиталізація включає в себе процеси сканування, моделювання та візуалізації об'єктів культурної спадщини, дозволяє створювати цифрові копії цих об'єктів. Це дозволяє не лише зберегти їхні зображення, а й створити віртуальні моделі, які можуть бути використані для досліджень, навчання та відновлення.

Крім того, цифрові технології дозволяють зберігати інформацію про культурну спадщину в електронному вигляді, що робить її доступною для аналізу та використання дослідниками та громадськістю у будь-який час.

Отже, цифрова трансформація сприяє не лише збереженню культурної спадщини, а й її відновленню та вивченню в умовах конфлікту чи кризи.

Ще одним дієвим способом фіксації руйнувань і подальшого відновлення культурної спадщини є створення спеціального міжнародного фонду для підтримки післявоєнного відновлення об'єктів культурної спадщини та закладів культури. Даний підхід є дієвим кроком для забезпечення ресурсів на відновлення та реставрацію цінних культурних об'єктів, оскільки мобілізує необхідні ресурси для відновлювальних заходів. Це може стати частиною ширшої стратегії збереження та охорони культурної спадщини, яка передбачає активну участь України у міжнародних ініціативах та співпрацю з іншими країнами та організаціями.

Спеціальний міжнародний фонд може бути створений на базі спільних зусиль України та її партнерів-донорів. Його завданням буде збір коштів, які будуть спрямовані на фінансування проектів з відновлення культурних об'єктів, надання технічної підтримки у проведенні реставраційних робіт, а

також забезпечення навчання та підготовки місцевих спеціалістів у галузі консервації та охорони культурної спадщини.

Крім того, цей фонд може стати платформою для обміну досвідом та найкращими практиками між різними країнами щодо відновлення та охорони культурної спадщини. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності та раціональному використанню ресурсів у цій сфері. «Вже, нещодавно створений міжнародний фонд «Люблінський трикутник» країнами ЄС (Литва та Польща) підтримує Україну в боротьбі проти російських окупантів, співпрацює над цифровізацією українських об'єктів матеріальної та нерухомої культурної спадщини, а також створює цифрову платформу для їх збереження, охорони, розвитку та популяризації. Саме зараз час «наблизитись до європейських стандартів у сфері збереження культурної спадщини» [30].

Також в даному контексті налагоджена співпраця з Хорватією у сфері збереження культурної спадщини, яка, безумовно, може бути дуже корисною для України, особливо в контексті надзвичайної ситуації, що склалася через війну. Хорватія має значний досвід у відновленні об'єктів культурної спадщини, особливо після війни в 1990-х роках. Залучення конкретних інструкцій, спеціалістів та експертизи від Хорватії може значно полегшити процес відновлення та збереження культурних об'єктів в Україні. Дана співпраця включає можливі напрями співпраці, обмін досвідом у сферах реставрації та консервації, розроблення спільних проектів з відновлення пам'яток, надання консультацій з інвентаризації та діджиталізації об'єктів культурної спадщини, а також підтримка у проведенні експертизи збитків.

Важливою складовою такої співпраці буде взаємне вивчення кращих практик та розроблення інноваційних підходів до відновлення та збереження культурної спадщини. Такий обмін знаннями та досвідом сприятиме підвищенню ефективності зусиль обох країн у цій важливій сфері.

Необхідно й надалі налагоджувати міжнародну співпрацю для збереження культурної спадщини, культурного обміну між Україною та міжнародними партнерами. Популяризація художнього мистецтва через

організацію виставок, фестивалів та конкурсів не лише дозволить українським артистам, митцям взяти участь у міжнародному культурному житті, але й сприятиме взаємному обміну досвідом та ідентичністю.

Ці проекти також стимулюватимуть інтерес до української культури та мистецтва в інших країнах світу, що сприятиме її презентації на міжнародному рівні. Крім того, такі ініціативи могли б створити можливості для вивчення та апробації нових технологій, методів та підходів у сфері мистецтва та культури.

У результаті, ці мистецькі проекти можуть виробити механізми для ефективної інтеграції України в світовий культурний простір, сприяючи побудові міцних міжнародних зв'язків та розвитку української культури. Одним із таких проектів є «In Solidarity» спрямований на співпрацю з одним із кращих музеїв світу – МоМА (Нью-Йоркським музеєм сучасного мистецтва) на підтримку України, організував виставку у галереї Альфреда Гамільтона Барра-молодшого, де було представлено добірку робіт, створених протягом минулого століття митцями, вихідцями з України» [38].

Звісно для українського суспільства є надважлива співпраця з міжнародними організаціями, партнерами, проте варто мобілізувати й власні зусилля і створювати способи, які допоможуть зберегти національну культурну спадщину, наприклад, це розробка укриттів для пам'яток культурної спадщини України. Це є надважливим способом у забезпеченні їхньої безпеки та збереження у непередбачених обставинах, таких як воєнні дії або природні катастрофи.

Укриття повинно бути розроблене таким чином, щоб ефективно захищати пам'ятки від руйнування або пошкоджень, спричинених вибуховою хвилею, уламками снарядів, вогнем та іншими небезпечними факторами. Планування використання каталогу для ідентифікації пам'яток, що також є цілком раціональною ідеєю, що дозволить легко визначати ці об'єкти та надавати необхідну інформацію про них.

Такі ініціативи свідчать про серйозне ставлення до збереження культурної спадщини та готовність розвивати та впроваджувати нові технології та методи захисту для цінних об'єктів.

Те, що відбувається під час російської агресії – це жахливий злочин проти людяності, порушення прав людини та культурних цінностей. Знищення української історичної та художньої літератури, вилучення книг та підручників, що містять інформацію про події в історії України та особи, що відіграли важливу роль у її становленні, є неприпустимим. Це не лише спроба контролювати інформаційне середовище, але й систематична спроба позбавити український народ його історичної свідомості та самоідентифікації.

Ці дії свідчать про те, наскільки важливо захищати культурну спадщину від будь-яких спроб знищення чи переписування історії. Разом із зусиллями з відновлення та реконструкції пошкоджених об'єктів культурної спадщини, важливо зберігати доступ до інформації та матеріалів, що відображають історію, культуру та самосвідомість українського народу.

Інтернаціональна спільнота має виступити проти таких дій і підтримати Україну в захисті своєї культурної спадщини та прав на інформацію. В контексті вище зазначеного, варто акцентувати увагу на висловлюванні Л. Петасюк: «Пропаганда – це небезпечна зброя. Сьогодні російська брехня отруює все навкруги. Маємо всіма способами боротись із цим явищем. Міністерство визначило чіткі критерії, за якими російська література буде вилучена з українських бібліотечних фондів. Сподіваємось, що все це позитивно вплине на розвиток українського книговидавництва» [18].

Збереження культурної спадщини є надзвичайно складною проблемою, яка потребує комплексного підходу та подальших наукових досліджень для її розв'язання. Руйнування культурної спадщини не лише призводить до втрати цінних історичних артефактів, але й має глибокі соціокультурні наслідки для суспільства.

Перед війною в Україні функціонувала значна кількість музеїв, що свідчить про багатство культурної спадщини країни. Збереження цих музейних

колекцій та відновлення пошкоджених об'єктів культурної спадщини стає важливим завданням для майбутнього.

Продовження наукових досліджень у цій сфері, співпраця з міжнародними партнерами та розвиток нових технологій для збереження та відновлення культурних цінностей можуть допомогти в розв'язанні цієї проблеми. Також важливо підтримувати свідоме ставлення до культурної спадщини серед громадян та залучати їх до процесу її охорони.

Незважаючи на складні умови, існують деякі приклади успішного збереження та відновлення культурної спадщини в Україні. Для цього були застосовані такі методи як: моніторинг та оцінка збитків. Уряд України та міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО, проводять моніторинг та оцінку збитків для культурної спадщини в зоні конфлікту. Це дозволяє визначити найбільш пошкоджені об'єкти та розробити плани відновлення.

Також необхідно створювати засоби захисту об'єктів культурної спадщини. Українська влада та громадські організації вживають заходів для захисту культурної спадщини від подальших пошкоджень та руйнувань. Це може включати евакуацію цінних артефактів та організацію охорони для об'єктів спадщини.

Подальшими аспектами після повернення культурної спадщини є відновлення та реконструкція. Після завершення бойових дій будуть активно проводитись роботи з відновлення та реконструкції пошкоджених об'єктів культурної спадщини. Це може включати відновлення будівель, археологічних пам'яток та інших історичних об'єктів.

Досить вагомим чинником в аспекті збереження та відновлення, повернення культурної спадщини є міжнародна підтримка. Україна отримує підтримку від міжнародних організацій та партнерів у зусиллях збереження та відновлення культурної спадщини. Це включає фінансову допомогу, експертну підтримку та надання технічної допомоги.

Незважаючи на складнощі, Україна продовжує зосереджувати зусилля на збереженні та відновленні своєї культурної спадщини в умовах війни. Це

важлива частина процесу відновлення країни, та утвердження національної і культурної ідентичності.

Україна має колосальний досвід повернення своєї культурної спадщини під час війни. Наприклад, це те, що «Скіфське золото», за рішенням голландських судів було повернуто в Україну. Тривалий час колекція золотих прикрас, у кількості 565 зразків, була на експозиції за кордоном. Після анексії Криму росія вимагала його повернення на свою територію. Проте, Україна довела, що «скіфське золото» належить саме українській державі.

Висновки до III розділу

Охорона культурної спадщини під час збройних конфліктів є одним з найважливіших завдань сучасного міжнародного співтовариства. Історія свідчить про катастрофічні наслідки воєнних дій для безцінних надбань цивілізації, втрата яких є непоправною. Усвідомлення цього спонукало держави до розбудови системи міжнародно-правового регулювання захисту культурних цінностей у період війни, закладеної Гаазькими конвенціями 1899 та 1907 років і суттєво розвиненої у XX столітті.

Базовим документом у цій сфері стала Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Вона запровадила визначення поняття "культурні цінності", встановила режими їх "загального" та "спеціального" захисту, а також передбачила процедури імплементації відповідних норм. Важливим доповненням Конвенції є Другий протокол 1999 року, спрямований на вирішення виявлених практикою недоліків.

Попри безсумнівний прогрес, ефективність чинної системи міжнародно-правової охорони культурної спадщини під час війни залишається обмеженою. Збройні конфлікти останніх десятиліть, зокрема на теренах колишньої Югославії та в Україні, засвідчили наявність прогалин у регулюванні та складнощі реалізації захисних механізмів. Особливе занепокоєння викликають

масштабні руйнування та пограбування музеїв, бібліотек, архівів на окупованих територіях.

Головною проблемою є надмірно широке тлумачення концепції «військової необхідності», що *de facto* дозволяє виправдовувати спричинення шкоди культурним цінностям. Крім того, наявні норми недостатньо враховують загрози випадкового пошкодження об'єктів культури та мародерства. Таким чином, існує нагальна потреба подальшого вдосконалення міжнародного права в цій царині.

Підсумовуючи, варто наголосити, що збереження культурної спадщини в лихолітті війни є спільним моральним і правовим обов'язком усього людства. Відтак, на часі безпрецедентна консолідація зусиль держав і міжнародних інституцій задля захисту найцінніших надбань цивілізації від згубного впливу збройних конфліктів. Адже збереження автентичності й неповторності світових культурних багатств для прийдешніх поколінь є однією з найблагородніших місій сучасності.

ВИСНОВКИ

У дослідженні було з'ясовано ключові дефініції та класифікації феномену культурної спадщини. Ключовими рисами цього поняття визнаються історична і культурна цінність, успадкованість від попередніх поколінь, матеріальна і духовна природа. Сучасне розуміння культурної спадщини виходить за межі окремих пам'яток, охоплюючи також навколишні історико-ландшафтні комплекси. Основними типами культурної спадщини є рухомі та нерухомі, матеріальні та духовні культурні цінності, а також об'єкти світового, національного та місцевого значення. Інкorporація культурної спадщини у суспільне життя здійснюється через систему її охорони, музеєфікації, туристичного використання та культурно-просвітницької діяльності.

Важливою складовою функціонування цієї системи є правовий захист культурної спадщини. Його міжнародні стандарти закладені конвенціями ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, протидію незаконному обігу культурних цінностей, збереження нематеріальної культурної спадщини. Міжнародні стандарти знайшли відображення і в українському законодавстві, де за роки незалежності сформовано ґрунтовну нормативну базу з охорони культурної спадщини.

Розглянуто сучасний стан правового регулювання та державної політики збереження культурної спадщини в Україні. Відзначено, що охорона культурної спадщини визначена одним із пріоритетів державної культурної політики, закріплених у базовому Законі "Про культуру". Водночас вказується на відсутність послідовної та систематизованої стратегії державних органів у цій сфері, невідповідність управлінських підходів сучасним викликам.

Аналіз світового досвіду дозволяє виокремити кілька концептуальних моделей державної політики щодо культурної спадщини – гіперболізація загроз, скептицизм до можливостей держави та трансформаційний підхід. В українських реаліях очевидною є потреба переходу до останньої моделі, яка передбачає плюралізм суб'єктів культурної політики, підвищення

конкурентоспроможності закладів культури, поширення інновацій та розвиток креативних індустрій на базі культурної спадщини. Це вимагає від держави впровадження нових методів адміністрування, публічно-приватного партнерства та децентралізації управління.

Важливим інструментом реалізації цього курсу є сучасні технології та засоби збереження та актуалізації культурної спадщини. Описано методи консервації та реставрації як базові механізми забезпечення автентичності культурних пам'яток, гарантування їх довготривалого зберігання і передачі наступним поколінням. Високу ефективність демонструють технології цифрової візуалізації та 3D моделювання об'єктів, що можуть бути використані для їх дослідження, відтворення, віртуального туризму. Наголошується, що першочерговим завданням є представлення вітчизняної культурної спадщини в електронному форматі шляхом створення високоякісних цифрових архівів, науково-довідкових та інформаційних ресурсів.

Досліджено проблему захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів у світлі міжнародного правового досвіду та сучасних українських реалій. Ключову роль у встановленні міжнародних стандартів відіграла Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року. Вона запровадила режими загального та спеціального захисту культурних цінностей, заборону їх використання у військових цілях, обов'язки держав із їх збереження в умовах окупації тощо. Водночас практика застосування Конвенції виявила низку недоліків, які були лише частково усунуті Другим протоколом 1999 року. Найбільш проблемним лишається надмірно широке тлумачення концепту "військова необхідність", що фактично дозволяє виправдати руйнування культурних об'єктів майже у будь-яких випадках. Ця вада особливо яскраво проявилась під час збройної агресії РФ проти України. Російська сторона систематично завдає ударів по українських музеях, бібліотеках, історичних пам'ятках, цинічно називаючи їх "військовими об'єктами". Водночас агресор свідомо та цілеспрямовано грабує і вивозить українську культурну спадщину з окупованих територій.

Відповідно Україна веде активну роботу з фіксації та відновлення втрачених культурних цінностей, створює цифрові двійники втрачених об'єктів, домагається їх реституції та компенсації за заподіяну шкоду. В умовах військової агресії проти України набуває критичного значення створення дієвих механізмів захисту і відродження культурної спадщини, оперативного реагування на наслідки війни та запобігання подальшим руйнуванням. Невідкладними кроками мають стати: системна фіксація пошкоджень та збитків, завданих російською армією культурним цінностям; активізація процесів цифровізації та віртуальної реконструкції втрачених об'єктів; міжнародний розголос злочинів росії проти української культурної спадщини; створення міжнародного компенсаційного фонду для відбудови зруйнованих пам'яток; вдосконалення національного законодавства про охорону культурної спадщини в умовах війни тощо.

У довгостроковій перспективі постає завдання системної розбудови правових, інституційних та ресурсних механізмів захисту культурної спадщини в умовах гібридних викликів сучасності. Йдеться про перехід до ризик-орієнтованої моделі управління, зміцнення кадрового та експертного забезпечення, впровадження інноваційних технологій, залучення недержавних суб'єктів, посилення міжнародної співпраці. Особливої ваги набуває виховання усвідомленого ставлення соціуму до плекання культурної спадщини як ціннісної основи цивілізаційного розвитку на засадах гуманізму й людиноцентризму.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі стану захисту культурної спадщини України в умовах повномасштабної збройної агресії РФ. У роботі вдосконалено класифікацію об'єктів культурної спадщини з урахуванням сучасних викликів. Зокрема, виокремлено категорії об'єктів, що перебувають під загрозою в умовах бойових дій та окупації, що сприятиме оптимізації управлінських рішень та цільовому спрямуванню ресурсів на їхній захист.

У дослідженні розвинуто наукові підходи до оцінки ефективності міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Виявлено основні недоліки Гаазької конвенції 1954 року та Другого протоколу до неї 1999 року, зокрема в частині надмірно широкого трактування поняття «військова необхідність», що створює лазівки для воєнних злочинів проти культурної спадщини.

Запропоновано шляхи застосування сучасних технологій для фіксації, віртуальної реконструкції та популяризації втрачених внаслідок російської агресії українських культурних цінностей.

У роботі обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення державної політики та законодавчого регулювання охорони культурної спадщини в Україні в умовах гібридної війни. Зокрема, наголошується на необхідності посилення відповідальності за воєнні злочини проти культурних цінностей, активізації реституційних процесів, створення страхового фонду документації на випадок втрати оригіналів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна атака російських військ руйнує християнські храми та інші святині релігійних спільнот України 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3477936-unaslidok-atak-rf-> 08 травня 2022. [18 Травень 2022].
2. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 – Теорія та історія державного управління. Львів, 2007. 227 с, с. 16
3. Берегова О. М. Комунікаційні аспекти культурної політики незалежної України // Культура і сучасність: Альманах. 2004. № 2. С. 49–58., 49-50
4. Бондарева, Ю 2020, «Шість пам'яток архітектури у Маріуполі з столітньою історією», Маріуполь, 24 квітня 2020. Доступно: <https://mariupol-future.com.ua/uk/articles/3049-6-pamyatok-arkhitekturi-u-mariupoli-z-stolitnoyu-istorieyu>. [18 Травень 2022].
5. Борисенко Д. Державна політика у сфері культури: її сутність та особливості реалізації // Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. Вип.4 (59). 2017. С.123-131
6. В Україні задокументували 242 епізоди воєнних злочинів рф проти культурної спадщини' 2022, “Укрінформ” мультимедійна платформа іномовлення України, 05 травня 2022. Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475649-v-ukraini-zadokumentovali-22-epizodi-voennih-zlociniv-rf-proti-kulturnoi-spadsini.html>. [18 Травень 2022].
7. Гаврилук А., Плецан Х., & Антоненко В. (2023). Інноваційні вектори збереження, охорони та популяризації нематеріальної культурної спадщини українського народу. Питання культурології, 41,63–77. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276693>.
8. Герасименко О.М. Дослідження сутності активів спадщини як категорії термінологічного апарату бухгалтерського обліку. Технологічний аудит та резерви виробництва. 2016. № 6 (4). С. 4–9, с. 8

9. Гриценко О. А. Культурна політика: концепції й досвід: навч. посібник. К., 1994. 157 с, с. 7
10. Денисяка О. Окупанти спалили музей з роботами Марії Приймаченко, Львівський портал, 28 лютого 2022. [18 Травень 2022].
11. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2012. 152 с
12. Державна програма охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004 – 2008 роки. // <https://www.kmu.gov.ua/npas/10479090>
13. Дзюба І. Між культурою і політикою. К.: Сфера, 1998. 372 с, с. 33
14. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціальнофілософський та правовий аспекти. Донецьк, 2005. 196 с., с. 12
15. Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Борзяк Г. В. 2020. ЦИФРОВА ГУМАНІТАРИСТИКА ТА БАЗИ ДАНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ // Інформаційний ресурс культурної спадщини. Розділ 6. С. 290 – 309
16. Естетика: підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк. К.: Вища шк., 2005. 431 с.
17. З українських бібліотек вилучать російські пропагандистські книжки – МКІП' 2022, "Укрінформ" мультимедійна платформа іномовлення України, 05 травня 2022. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475683-z-ukrainskih-bibliotek-vilucat-rosijski-propagandistski-knizki-mkip.html>
18. Закон України від 25.05.2017 № 1805–14 «Про охорону культурної спадщини» (в редакції від 03.08.2017 № 2073–19). – www.rada.gov.ua
19. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. – 25.00.01. К., 2003. 20 с
20. Каткова Т. Г. Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини: правові аспекти. Х. : Титул, 2007. 181 с.

21. Коваленко О.В. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.09. Київ, 2015. 302 с., с. 22
22. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1988, Документ 995_089, ратифікація від 04.10.1988, підстава 6673-XI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text [18 Травень 2022].
23. Конвенція про охорону світової культурної та природної спадщини 1972 // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К — М. — 792 с.
24. Копієвська О. Трансформаційні процеси в культурних практиках України: глобальний, глокальний контекст та локальні особливості(кінець ХХ — початок ХХІ ст.) // дис. доктора культурології. Спеціальність 26.00.06 — прикладна культурологія. Культурні практики. К. 2018. 487 с.
25. Кот С. Проблема повернення і реституції культурних цінностей, втрачених унаслідок Другої світової війни, в сучасних українсько-польських міждержавних відносинах. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2015. Вип. 20. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2015_20_7 (Дата звернення: 25.02.2019).
26. Кот С.І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. праць. 2011. Вип. № 20. С. 10–26, с. 18
27. Кот С.І. «Про стан збереження культурної спадщини України», Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні», 18 квітня 2018 р., Київ: Інститут історії України НАН України, 43 с
28. Країни Люблінського трикутника почали співпрацю з оцифрування культурної спадщини України' 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України, 13 травня 2022. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3482272-kraini-lublinskogo-trikutnika-pocali-spivpracu-z-ocifruvanna-kulturnoi-spadsini-ukraini.html> [18 Травень 2022].

29. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. No 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
30. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 58 с.
31. Лобузін К. Цифрове обличчя наукової бібліотеки: столітній рубіж академічних традицій та інновацій // Бібліотечний вісник. 2018. № 3. С. 12–17. URL: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2018_3_4
32. Мазур Т. В. Правові засади захисту культурної спадщини в зарубіжних дослідженнях. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 1. С. 8–21. DOI <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.01>.
33. Мельничук О.І. Концепція нематеріальної культурної спадщини. Формування в міжнародному праві // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 3.
34. Міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко обговорив подальшу співпрацю та нові проекти з нью-йоркським музеєм сучасного мистецтва (MoMA) 2022, “Укрінформ” мультимедійна платформа іномовлення України, 12 травня 2022. <https://mkp.gov.ua/news/7002.html> [18 Травень 2022].
35. Новосад М.Г., Білоус С.І., Терешкун О.Ф., Борисевич Л.В. РУЙНУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ПРОБЛЕМА: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ // Освітній дискурс: збірник наукових праць. № 39 (1 - 3), 2022. С. 62 – 76.
36. Основи пам'яткознавства: монографія / [Гаврилук О. Н. та ін.]; під заг. ред. д-ра техн. наук, проф. Гріффена Л. О., канд. іст. наук, доц. Титової О. М.; Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 379 с.
37. Офіційний сайт ЮНЕСКО. URL: <https://en.unesco.org/>

38. Палієнко М. УКРАЇНСЬКІ АРХІВИ, ВІЙНА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ // Науково-практичний журнал «Архіви України». 2022. С. 12 – 27. DOI 10.47315/archives2022.330.012

39. Поргайло В. Проблеми класифікації культурних цінностей у сучасній правовій культурі // Юридичний бюлетень. Вип. 7. Ч. 1. 2018. С.115-120.

40. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>

41. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

42. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

43. Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей: Міжнародний документ ЮНЕСКО від 28.11.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727

44. Світова спадщина ЮНЕСКО. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1>

45. Терес Наталія. Міжнародна охорона нематеріальної культурної спадщини: світовий та український досвід. // Етнічна історія народів Європи 36 (2011): 58-63

46. Україна запозичить досвід та допомогу Хорватії з питань збереження/реставрації об'єктів культурної спадщини 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України, 05 травня 2022. Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475986-ukraina-zapozicit-dosvid-horvatii-z-restavracii-kulturoi-spadsini-tkacenko.html>. [18 Травень 2022].

47. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. Державне будівництво. 2011.

№ 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_49 (Дата звернення: 25.02.2019).

48. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2014. 20 с.

49. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): в 2 т. Харків: Основа, 2001. Т. 1: 2001. 518 с

50. Шейко В. М., Тишевська Л. Г. Історія української культури: навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 264 с, с. 232

51. Captain Joshua E Kastenberg, USAF ‘The Legal Regime for Protecting Cultural Property during Armed Conflict’ (1997) 42 Air Force Law Review 277, 283.

52. Captain Joshua E Kastenberg, USAF ‘The Legal Regime for Protecting Cultural Property during Armed Conflict’ (1997) 42 Air Force Law Review :297

53. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. 14 May 1954. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>

54. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2003. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>

55. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, adopted in Paris on November 14, 1970 under the auspices of UNESCO, UN Treaty Series vol. 823, No. 11806.

56. Gabellone, F. 2022. Digital Twin: a new perspective for cultural heritage management and fruition. Acta IMEKO 11(1).

57. Gregory P Noone, JAGC, USN ‘The History and Evolution of the Law of War Prior to World War II’ (2000) 47 Naval L Rev 176, 184-186

<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/naval47&div=7&id=&page=>

58. In March 2001 The Taliban destroyed Afghanistan's ancient Buddha statues. <https://www.nbcnews.com/news/world/taliban-destroyed-afghanistans-ancient-buddhas-now-welcoming-tourists-rcna6307>

59. La politique culturelle de la France: rapport du groupe d'experts européen setrappot national. Paris: Documentation française, 1988. 89 p.

60. Lieber Code – Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, prepared by Francis Lieber, promulgated as General Orders No 100 by President Lincoln, 24 April 1863 <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Lieber-Code-EN.pdf>

61. Lypak T. APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS IN THE DIGITAL PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE // Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів «АКТУАЛЬНІ ЗАДАЧІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ» – Тернопіль, 6-7 грудня 2023 року. С. 393 – 394.

62. Marchello, G., Giovanelli, R., Fontana, E., Cannella, F., & Traviglia, A. (2023). Cultural heritage digital preservation through ai-driven robotics. The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, 48, 995-1000.

63. McGuire Gibson, 'Cultural Tragedy in Iraq: A Report on the Looting of Museums, Archives, and Sites' https://www.ifar.org/upload/pdf/file8470e61407a5fdifar_iraqtragedy.pdf

64. Papaioannou, Katerina. "The international law on the protection of cultural heritage." *IJASOS-International E-journal of Advances in Social Sciences* 3.7 (2017): 257-262.

65. Patty Gerstenblith, 'From Bamiyan to Baghdad: Warfare and the Preservation of Cultural Heritage at the Beginning of the 21 st Century' (2006) 37 *Georgetown Journal of International Law* 245, 309

66. Protocol I Additional to the Geneva Conventions (1949) and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977), opened for signature 12 December 1977, in force 7 December 1978, 16 ILM 1391-1441

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>

67. Protocol II Additional to the Geneva Conventions (1949) and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (1977) opened for signature 12 December 1977, in force 7 December 1978, 16 ILM 1442-9

<https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/6-protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and-relating-protection-victims-non>

68. Prott, Lyndel. "The history and development of processes for the recovery of cultural heritage." *Art Antiquity & L.* 13 (2008): 175.

69. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event-armed-conflict>

70. UNESCO Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-declaration-concerning-intentional-destruction-cultural-heritage>

71. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris. 2001 URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>

72. UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, adopted in Rome on 24 June 1995, UN Treaty Series vol. 2421, No. 43718.

73. World Heritage List // UNESCO. World Heritage Convention. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/>

74. Zombory, Katarzyna. "The protection of cultural heritage in international law." (2022): 239-262